

KENNIS VOOR DE TOEKOMST

Verkenning van context en werkwijze JMW

COLOFON

Een publicatie van

ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld
in samenwerking met JMW.

Deze publicatie is mede tot stand gekomen met steun van het ministerie
van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Grafische vormgeving: Dick Noordhuizen, Luna 3
Foto's omslag: Jeroen Dietz

Oktober 2021
November 2022
Februari 2023

KENNIS **VOOR DE** **TOEKOMST**

Verkenning van context
en werkwijze JMW

door

Bertine Mitima-Verloop
Bart Nauta
Josée Netten
Ilse Raaijmakers

SAMENVATTING

“Mensen komen om verschillende redenen bij JMW. Maar de oorlog zit wel altijd aan tafel. Als ik bij de schrijfgroep de opdracht geef: ‘Schrijf over dit glas’, dan is er altijd een verhaal bij van een glas in de oorlog. Bij JMW voelen mensen zich niet geremd, ze hoeven zich niet in te houden. Ze worden begrepen.”
— Medewerker JMW

Joods Maatschappelijk Werk (JMW), dat in 1946 werd opgericht, is sinds de Tweede Wereldoorlog van blijvende betekenis voor Joods Nederland. Dit rapport bevat de uitkomsten van een verkennend onderzoek dat de (zorg) behoeftes die spelen binnen Joods Nederland en de werkwijze van JMW in kaart brengt. Het doel hiervan is om de kennis en expertise van JMW vast te leggen en te verdiepen, en zo de psychosociale (na)zorg aan Joodse Nederlanders en de veerkracht van hen voor de toekomst te versterken.

Dit rapport is gebaseerd op 25 interviews met medewerkers en cliënten van JMW, zorgverleners die zich richten op de Joodse doelgroep en medewerkers van organisaties voor andere oorlogsgetroffenen. Reeds bestaande literatuur is gebruikt om de informatie uit de interviews in context te plaatsen en aan te vullen.

Volgens het laatste demografische onderzoek uit 2010 werd geschat dat er 53.000 Joden in Nederland wonen. Veel van het Joodse leven in Nederland staat in de lange schaduwen van de Tweede Wereldoorlog. De oorlog betekende een reeks van traumatische ervaringen die gedurende de naoorlogse decennia doorwerkten en dit tot op de dag van vandaag doen. Tegelijk hebben veel Joden de negatieve ervaringen die zich in families hebben afgespeeld omgezet in kracht, met een positieve impact op de samenleving. De invulling die mensen geven aan hun Joodse identiteit en aan hoe, en of, iemand zichzelf als Jood beschouwt, is erg verschillend.

In de gesprekken kwamen diverse thema's naar voren die relevant zijn rondom zorg en welzijn van Joodse Nederlanders. Iedere generatie heeft eigen vragen en behoeftes. De eerste generatie, die in het proces van ouder worden vaker herinnerd wordt aan het verleden, kan worstelen met

gevoelens van wantrouwen en eenzaamheid. De tweede generatie is vaak op zoek naar hoe ze zich moet verhouden tot het verleden, het Joods-zijn en de eigen identiteit. Ook de derde generatie krijgt in meer of mindere mate sporen mee van het oorlogsverleden en is gelijktijdig bezig met hoe Joods te zijn in de huidige Nederlandse samenleving.

Zorgbehoeftes hebben zowel te maken met de context van oorlog en vervolging, als met de Joodse cultuur. Zo is er een grote behoefte aan veiligheid en geborgenheid, aan leren omgaan met de doorwerking van de oorlog, en aan meer ontdekken over de gelaagdheid van een Joodse identiteit. Ook de behoefte aan herkenning en erkenning door verbinding en contact met andere Joden klinkt duidelijk door.

JMW biedt een breed palet aan hulp- en dienstverlening, waarmee de organisatie probeert aan te sluiten op de vele diverse vragen en behoeftes die spelen binnen Joods Nederland. Voor goede hulp- en dienstverlening zijn specifieke kennis en expertise nodig. Allereerst contextgebonden kennis, oftewel kennis over de context van oorlog en vervolging, en de behoeftes die daaruit voortkomen. Maar daarnaast ook cultuurspecifieke kennis van het hedendaagse Joodse leven in al haar facetten. Een bijzondere methode die door JMW breed wordt ingezet is de schijf van vijf van Ido Abram waarin vijf aspecten van de Joodse identiteit worden beschreven. Deze vijf aspecten helpen cliënten om hun binding tot het Jodendom te begrijpen en uit te leggen.

De maatschappelijke hulpverlening van JMW richt zich op individuele cliënten, met name van de eerste en tweede generatie. Voor ouderen komt dit vaak neer op 'leun en steun contact', met als doel om hen te helpen om te gaan met herinneringen en angsten die in de laatste levensfase kunnen opspelen. Individuele gesprekken met cliënten van naoorlogse generaties richten zich bijvoorbeeld op het inzicht krijgen in familiepatronen. Ook zijn er gespreksgroepen, waarin men lotgenoten kan ontmoeten en herkenning vinden. Naast maatschappelijke hulpverlening biedt JMW ook praktische ondersteuning zoals bij aanvragen rondom oorlogswetten en fondsen. Ook mantelzorgers kunnen praktische hulp krijgen bij de zorg die zij verlenen. Dit gaat vaak samen met maatschappelijke hulpverlening.

Een belangrijk deel van het aanbod van JMW bestaat daarnaast uit het organiseren van allerlei activiteiten, allereerst gericht op ontmoeting en verbinding tussen Joden, maar ook op versterking van de Joodse gemeenschap en identiteit en het versterken van weerbaarheid. Voor de groep Israëli's in Nederland biedt JMW een specifiek aanbod onder de naam Catom. Hierbij staat ontmoeten centraal. Ook zijn er activiteiten tussen Joden en niet-Joden die als doel hebben om te verbinden.

JMW is ook een centrum voor informatie en advies en een verbinder tussen Joodse en niet-Joodse (zorg)instellingen. Dit wordt onder andere gedaan door het geven van scholing en trainingen, het uitgeven van het tijdschrift *Benjamin* en het onderhouden van het internetplatform *Freyda* voor jongeren.

In dit onderzoek komt ook de vraag aan bod in hoeverre de kennis en expertise van JMW kunnen bijdragen aan de zorg voor (recente) oorlogsgetroffenen. Enerzijds zijn er veel overeenkomsten tussen oorlogsgetroffenen. De gevoelens van ontwrichting, het verlies van geliefden en constante dreiging van gevaar is herkenbaar voor iedereen die te maken heeft gekregen met oorlog. Lessen die geleerd zijn sinds de Tweede Wereldoorlog worden ook nu gebruikt voor recente getroffen. Anderzijds zijn er ook veel verschillen in context en cultuur die bepalend zijn voor hoe getroffen omgaan met hun ervaringen. Organisaties die werken met oorlogsgetroffenen hebben vaak een heel sterke en directe connectie met hun doelgroep, waardoor de zorg die zij bieden heel nauw aansluit bij de context en cultuur van de groep. Uitwisseling van kennis en expertise lijkt met name op organisatie- en medewerkersniveau zinvol.

In de toekomst zal het werk van JMW door demografische ontwikkelingen voor de eerste generatie wegvallen. Het aanbod van hulp- en dienstverlening zal naar verwachting meer verschuiven naar volgende generaties, waarbij zowel aandacht zal blijven voor hulp die voortkomt uit de doorwerking van oorlog, als hulp die te maken heeft met cultuurspecifieke thema's zoals het leven als minderheid in Nederland en antisemitisme. Activiteiten die de Joodse identiteit en weerbaarheid versterken zullen daarin blijvend een belangrijk onderdeel zijn.

INHOUD

Samenvatting	5
Inhoud	9
1. Inleiding	11
1.1 Aanleiding	11
1.2 Doel- en vraagstelling	11
1.3 Onderzoeksmethode	12
2. Joden in Nederland	15
2.1 Voorgeschiedenis en oorlogsjaren	15
2.2 Nasleep van de oorlog	16
2.3 De naoorlogse jaren tot het heden	17
2.4 Binding met het Jodendom	17
2.5 Joods Maatschappelijk Werk	18
3. Psychosociale behoeftes binnen de Joodse gemeenschap	19
3.1 Contextgebonden thema's	19
3.2 Cultuurspecifieke thema's	33
3.3 Samenvattend	37
4. Sociale en maatschappelijke zorg aan Joods Nederland	39
4.1 De medewerkers	39
4.2 Maatschappelijke hulpverlening	42
4.3 Praktische ondersteuning	48
4.4 Joodse activiteiten	51
4.5 Informatie- en adviescentrum	53
4.6 Samenvattend	55
5. Blik op andere getroffen en de toekomst	57
5.1 Ontwikkelingen in de jaren '80 en '90	57
5.2 Overeenkomsten en verschillen	59
5.3 Mogelijkheden voor samenwerking	61
5.4 JMW en de toekomst	62
5.5 Samenvattend	63
6. Conclusies	65
Literatuur	71
Bijlage: Verantwoording onderzoeksmethode	74
Over de auteurs	79

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding

Joods Maatschappelijk Werk (JMW) is vanaf 1946 actief voor de Joodse gemeenschap in Nederland door het bieden van maatschappelijke hulp- en dienstverlening. Sinds die tijd heeft zij een schat aan kennis en praktijkervaring opgedaan in het werken met Joods Nederland. Door de tijd heen heeft JMW hulp verleend aan meerdere generaties Joden en ingespeeld op veel verschillende, en veranderende, behoeftes. Maar wat is voor de toekomst relevant? Daarvoor is het van belang om in kaart te brengen welke kennis en ervaring tot dusver is opgedaan, en waar de uitdagingen liggen.

Met deze intentie startte JMW in samenwerking met ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolgung en Geweld (ARQ) het project 'Kennis voor de toekomst'. ARQ beschikt over diepgaande kennis over de psychische en sociale impact van oorlog op het individu en de samenleving, en heeft uitgebreide ervaring met het vastleggen en verspreiden van deze kennis. Met de samenwerking willen de organisaties de aanwezige kennis van JMW vastleggen en verdiepen om de psychosociale (na)zorg aan Joodse Nederlanders en de veerkracht van hen te versterken. Daarnaast willen beide organisaties samen de kennis vastleggen voor huidige en toekomstige groepen geweldsgetroffenen.

1.2 Doel- en vraagstelling

Het doel van dit verkennende onderzoek is om de aanwezige kennis en expertise van JMW over Joods Nederland op te tekenen. Gekeken wordt naar de thema's en behoeftes die spelen bij cliënten van JMW en op welke wijze JMW kan bijdragen aan het welzijn van Joden in Nederland.

Drie hoofdvragen komen in dit rapport aan de orde:

- Wat zijn de behoeftes op psychisch en sociaal vlak van mensen die zich bij JMW melden?
- Welke werkwijzen worden door JMW toegepast in de zorg- en dienstverlening?
- Welke uitdagingen zijn er voor de toekomst om bij te kunnen dragen aan het welzijn van Joden in Nederland?

1.3 Onderzoeksmethode

Uitvoering verkenning

Het rapport is geschreven door medewerkers van ARQ. De gesprekken die zij hebben gevoerd met medewerkers en cliënten van JMW vormen de basis voor dit rapport. Deze gesprekken zijn aangevuld met kennis uit (wetenschappelijke) literatuur. Het rapport betreft geen systematisch wetenschappelijk onderzoek, en is daarmee in de beantwoording van bovenstaande vragen niet uitputtend. Ook zijn de uitkomsten niet te generaliseren naar alle Joden in Nederland. Wel wordt met dit rapport een breed palet aan thema's geschetst die kunnen spelen binnen Joods Nederland, van de doorwerking van de oorlog tot het hedendaags Joods leven. Deze thema's worden verrijkt met quotes van geïnterviewden en casusbeschrijvingen uit de praktijk. Omwille van de leesbaarheid wordt in deze verkenning vaak gesproken over 'Joods Nederland'. We realiseren ons dat er grote verscheidenheid is binnen mensen met een Joodse achtergrond in Nederland. Met het gebruik van 'Joods Nederland' doelen wij echter expliciet op individuen met een Joodse achtergrond zoals die zich melden bij JMW. Een uitgebreide methodologische verantwoording is te vinden in de bijlage.

Gebruik van dit rapport

Deze verkenning is in de eerste plaats geschreven voor JMW zelf. Het geeft weer welke behoeftes spelen en legt de werkwijze van JMW vast. Het zal gebruikt worden als bron op basis waarvan meer toegankelijke toepassingen gemaakt worden, zoals brochures voor (potentiële) cliënten, een handreiking en e-learning voor professionals en aanvullingen op de website. Het rapport kan echter ook goed gebruikt worden door andere Joodse en niet-Joodse zorgorganisaties die met Joodse Nederlanders in aanmerking komen. Het geeft inzicht in de behoeftes die kunnen spelen en hoe daarmee omgegaan kan worden. Dit draagt bij aan het verbeteren van het welzijn van Joodse Nederlanders en het versterken van hun veerkracht.

Leeswijzer

Om de context te schetsen van Joden in Nederland wordt in hoofdstuk 2 in vogelvlucht de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland tot 2021 beschreven. Ook wordt kort toegelicht welke rol JMW daarin heeft gespeeld en speelt. Deze achtergrond helpt om de (zorg) behoeftes van Joodse Nederlanders beter te begrijpen. In hoofdstuk 3

worden deze behoeftes en thema's die kunnen spelen beschreven. De werkwijze van JMW, en hoe zij omgaat met deze behoeftes, komen in hoofdstuk 4 aan bod. Hoewel de focus in deze verkenning op Joodse Nederlanders ligt, wordt in hoofdstuk 5 een bredere context geschetst van oorlogsgetroffenen in Nederland, en ingegaan op de vraag in hoeverre de kennis en ervaring van JMW ook toepasbaar kunnen zijn voor andere (recente) oorlogsgetroffenen. Daarnaast wordt vooruit gekeken naar de toekomst en met welke uitdagingen JMW dan te maken kan krijgen. Het rapport sluit af met een conclusie waarin antwoord wordt gegeven op de hoofdvragen.

2. JODEN IN NEDERLAND

In het 75-jarig bestaan van JMW heeft de organisatie veel expertise en kennis opgebouwd door het leveren van sociale en maatschappelijke zorg aan Joods Nederland. Veel van de zorgbehoeftes komen nog direct voort uit de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Vanaf de oprichting in 1946 heeft JMW zich gericht op de begeleiding van, en zorg voor, de oorlogsoverlevenden en de generatie die vlak na de oorlog is geboren. Het zal een van de speerpunten van JMW blijven zolang de eerste generatie oorlogsoverlevenden nog in leven is. Daarnaast maken in toenemende mate ook hun kinderen en kleinkinderen gebruik van de diensten van JMW. Voor hen staat het hedendaagse leven meer op de voorgrond, zowel de mooie aspecten zoals de Joodse tradities en rituelen, als de minder mooie zaken zoals antisemitisme en de doorwerking van de oorlog. De vertrouwde relatie tussen cliënt en medewerker is binnen JMW van groot belang. Dat vereist dat de medewerkers kennis en expertise hebben van Joodse onderwerpen, cultuur, traditie, geschiedenis en hedendaagse vraagstukken. Die achtergrondkennis zal in dit hoofdstuk in vogelvlucht aan bod komen.

2.1 Voorgeschiedenis en oorlogsjaren

Veel van het Joodse leven in Nederland staat in het teken van de lange schaduwen van de Tweede Wereldoorlog. Tussen 1933 en 1945 vermoordden de nazi's zes van de negen miljoen Europese Joden. In Nederland woonden voor de Duitse bezetting ongeveer 140.000 Joden. 102.000 van hen zijn in de oorlogsjaren door de nazi's vermoord. Zij werden in Nederland geïsoleerd van de rest van de maatschappij, opgepakt, gevangen gezet en via kampen in Nederland, bijvoorbeeld doorgangskamp Westerbork en kamp Vught, naar werk- en vernietigingskampen zoals Auschwitz-Birkenau, Sobibor en Bergen-Belsen gedeporteerd en vermoord.

De oorlog betekende een reeks van traumatische ervaringen die gedurende de naoorlogse decennia doorwerkten en dit tot vandaag de dag doen. De vervolging en de moord op de grote meerderheid van de Nederlandse Joden bracht aan die bevolkingsgroep en aan de Nederlandse samenleving een onherstelbaar verlies toe. Dit betekende het einde van een groot deel van het Joodse leven dat sinds de dertiende eeuw, en

permanent vanaf de zeventiende eeuw, in Nederland aanwezig was. Hele families zijn in de oorlog vermoord. Bloeiende Joodse gemeenschappen in Nederlandse steden en dorpen zijn gedecimeerd. De overlevenden moesten hun leven opbouwen zonder hun ouders, grootouders, broers, zussen, ooms en tantes. Velen vertrokken na de oorlog naar Israël of de Verenigde Staten.

2.2 Nasleep van de oorlog

Nederlanders die de Jodenvervolging hebben overleefd, nu ook bekend als de eerste generatie, leefden tijdens de oorlog jarenlang in angst en raakten hun fundamentele gevoel van veiligheid kwijt. In de kampen was er altijd de doodsangst, en tijdens de onderduik of op de vlucht naar het buitenland was de spanning om opgepakt te worden nooit ver weg. Na de oorlog kregen de Joden die het overleefd hadden in Nederland een kille ontvangst. In de naoorlogse jaren stond alles in het teken van de wederopbouw. Overlevenden gingen hard aan het werk en hadden amper gelegenheid stil te staan bij het verleden. De oorlogservaringen drukten ze weg om zichzelf tegen de pijnlijke herinneringen te beschermen. Ze leefden ogenschijnlijk een normaal leven. Bij een deel van de oorlogsgetroffenen kwam daar later in hun leven toch verandering in. Hun lichamelijke en psychische draagkracht ging achteruit en het pantser begon te barsten. Herinneringen, soms in de vorm van angstdromen, kwamen dan bijvoorbeeld in hevige mate terug (Mitima-Verloop et al., 2019).

De naoorlogse generaties, de kinderen, maar ook de kleinkinderen van Joodse overlevenden, groeiden op in gezinnen met vaak getraumatiseerde ouders, en maakte zelf de doorwerking van de oorlog in hun leven mee. De eerste generatie zweeg veelal over wat zij had meegemaakt om hun kinderen niet te belasten, of omdat vertellen te belastend voor henzelf was. Hun kinderen durfden daar in veel gevallen niet naar te vragen en voelden de aanwezige spanning, angst of dreiging. De derde generatie lijkt echter meer onbeschroomd te vragen naar het verleden van hun grootouders. Bovendien zagen de overlevenden het meer en meer als hun taak de tradities, het erfgoed en geschiedenis aan de volgende generaties door te geven (Wallet, 2017).

2.3 De naoorlogse jaren tot het heden

Na de oorlog dachten velen dat het Joodse leven in Nederland eindig was, dat spoedig een algeheel vertrek naar Israël zou volgen (Wallet, 2017). Het zionisme en de oprichting van de staat Israël in 1948 speelden bij deze gedachte een voornamelijk rol. Geheel tegen die verwachting in kreeg het Jodendom een prominente plaats in de naoorlogse Nederlandse samenleving (Berg en Wallet, 2010). Waar in de eerste naoorlogse jaren de Joodse gemeenschap gedecimeerd en uit beeld was, verkreeg de gemeenschap grote maatschappelijke zichtbaarheid vanaf de jaren '60, met name in de maatschappelijke debatten over de Tweede Wereldoorlog (Wallet, 2017). De herinnering aan de Jodenvervolgving kreeg ook een centrale plaats in een samenleving die zocht naar een nieuw moreel ijkpunt en meer geestelijke diepgang (Berg en Wallet, 2010).

Het aantal Joden in Nederland is sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog tot op de dag van vandaag min of meer gelijk gebleven. Volgens het laatste demografisch onderzoek uit 2010 werd geschat dat 53.000 Joden in Nederland woonden (Solinge en Van Praag, 2010). De Joodse gemeenschap in Nederland bestaat in de huidige tijd voor een groot deel uit Joden die niet in Nederland zijn geboren of opgegroeid. In de jaren '90 kwam bijvoorbeeld een grote groep Joodse asielzoekers vanuit de voormalige Sovjet-Unie naar Nederland, op de vlucht voor antisemitisme en vervolging. Daarnaast zijn meer dan 10.000 Joden in Nederland afkomstig uit Israël. Zij zijn in de afgelopen decennia naar Nederland geëmigreerd. Ook zijn sommige Nederlanders Joods geworden. Hun aantal is onbekend. In feite bestaat 'de Joodse gemeenschap' uit meerdere gemeenschappen en veel individuen die zich in meer of mindere mate verbonden voelen met een van deze gemeenschappen. Bijna de helft van de Nederlandse Joden woont in Amsterdam-Zuid, Buitenveldert en Amstelveen.

2.4 Binding met het Jodendom

Er wordt op verschillende manieren invulling gegeven aan de Joodse identiteit en aan hoe en of iemand zichzelf als Joods beschouwt (Elhayani, 2019). Volgens de *halacha*, de Joodse wet gebaseerd op de Tora, is iemand Joods als hij of zij een Joodse moeder heeft. Degenen met alleen een Joodse vader zijn volgens deze religieuze maatstaf niet Joods. Zij worden ook wel vaderjoden genoemd. Sommigen van hen voelen zich gekwetst en buitengesloten omdat ze volgens deze religieuze lezing niet als Joden gelden (Van Limpt, 2006).

Wat ook meespeelt is dat Joods-zijn zowel een religieuze en etnische, als een culturele betekenis heeft. Veel Joden beschouwen hun Joodse identiteit in de eerste plaats als cultureel of seculier (Mayer et al., 2001). Het praktiseren van het Jodendom op cultureel gebied houdt in dat men zich verdiept in Joodse literatuur, in het Hebreeuws, Iwriet en Jiddisch, in eten, muziek en kunst (Winter, 1992). Het vieren van Joodse feestdagen wordt gewaardeerd als een gelegenheid om met familie en vrienden samen te komen en heeft voor velen een meer culturele dan religieuze betekenis (Haji et al., 2011). Verder zijn een Joodse opvoeding, een Joodse vriendenkring, de verbondenheid met Israël en de gevolgen van de Sjoa van invloed op hoe Joodse Nederlanders zich als Joods beschouwen (De Vries, 2001; 2004).

Ongeveer een op de vijf Nederlandse Joden is aangesloten bij een kerkgenootschap. Het liberale of progressieve en het orthodoxe Jodendom zijn grofweg de religieuze hoofdstromingen. Ongeveer 4% van de Nederlandse Joden noemt zich Joods-orthodox. Voor orthodoxe Joden is leven buiten de regio Amsterdam soms lastig, omdat daar weinig tot geen Joodse instituten, voorzieningen en deelgenoten in het geloof aanwezig zijn. Daarom trekken veel jongeren van buiten Amsterdam naar de hoofdstad en wordt emigratie naar Israël of de Verenigde Staten, waar grotere orthodoxe gemeenschappen zijn, door orthodoxe jongeren gezien als een reële optie (Vader, 2019).

2.5 Joods Maatschappelijk Werk

JMW, dat in 1946 werd opgericht, is sinds de oorlog van blijvende betekenis voor Joods Nederland (Lipschits, 1997). Het doel van JMW is de coördinatie, bevordering en uitoefening van de gehele sociale zorg voor Joden in Nederland, ongeacht hun religieuze affiliatie. Zo streeft JMW naar een veerkrachtige Joodse gemeenschap en probeert zij de identiteit en netwerken van Joodse Nederlanders te vergroten en te versterken. In het begin hield JMW zich vooral bezig met de zorg voor Joodse vervolgingslachtoffers. Gaandeweg heeft JMW haar aandacht verbreed naar de naoorlogse generaties. JMW zoekt blijvend hoe het vandaag de dag de Joodse gemeenschap kan ondersteunen en hoe zij in de toekomst invulling kan geven aan de wensen en de behoeftes die onder de Nederlandse Joden leven. Een aantal ervaringen die in Joods Nederland spelen zullen in de komende hoofdstukken aan bod komen.

3. PSYCHOSOCIALE BEHOEFTES BINNEN DE JOODSE GEMEENSCHAP

‘Ik ben opgegroeid in een familie die anders is dan andere families’. Zo begint auteur en filmmaker Natascha van Weezel haar boek over kleinkinderen van de Holocaust (2015). Het is een uitspraak die veel Joden zullen herkennen en voor sommigen zelfs verder strekt: *Ik ben anders dan anderen*. Het Jodendom wordt gekenmerkt door een eigen cultuur vol met tradities, (religieuze) gebruiken, omgangsvormen en feestdagen. Maar ook door diaspora, vermenging met andere culturen en de staat Israël die sinds het ontstaan onder vuur ligt. En dat alles wordt omvat door de zwaar beladen geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, vervolging en antisemitisme, die tot op de dag van vandaag ook in Nederland doorwerkt. Tegelijk zijn dit allemaal onderwerpen waar iedere Jood in Nederland zich weer op een eigen manier toe verhoudt.

In dit hoofdstuk gaan we in op verschillende thema’s rondom zorg en welzijn die spelen in Joods Nederland, en de (zorg)behoeftes die hieruit voortkomen. Met welke vragen, problemen en behoeftes melden mensen zich bij JMW? En hoe kunnen we deze vragen begrijpen vanuit de Joodse context en cultuur?

Om de thema’s te structureren maken we een indeling in contextgebonden thema’s en cultuurspecifieke thema’s. Met *contextgebonden* doelen we op onderwerpen die samenhangen met de geschiedenis van Joden in Nederland, de Tweede Wereldoorlog en de doorwerking daarvan, en andere ervaringen van vervolging en geweld. Met *cultuurspecifiek* doelen we op onderwerpen die voortkomen uit de Joodse cultuur, religie en gebruiken. Dit is echter geen strikt onderscheid. Soms hangt een onderwerp zowel samen met contextgebonden aspecten als met cultuurspecifieke aspecten. Zo kan eenzaamheid een gevolg zijn van de doorwerking van oorlog, bijvoorbeeld door wantrouwen of angst voor verlies, maar ook van het leven als minderheid in Nederland.

3.1 Contextgebonden thema’s

De context van Joden in Nederland, met name de ervaringen van oorlog, vervolging en geweld, maar ook gebeurtenissen na de oorlog, zoals de kille ontvangst in Nederland, spelen een grote rol in de hedendaagse

vragen en behoeftes binnen Joods Nederland. De ervaringen verschillen per generatie. Daarom starten we met een verkenning en beschrijving van de eerste, tweede en derde generatie. Daarna volgt een meer diepgaande beschrijving van enkele thema's die vaak in de interviews naar voren kwamen en die spelen bij meerdere generaties.

De eerste generatie: ouder worden met de oorlog

Het proces van ouder worden is voor veel mensen niet gemakkelijk. Het wordt gekenmerkt door veranderingen in maatschappelijke positie (zoals verlies van werk) en afname in lichamelijke en cognitieve kracht. Ziektes nemen toe, en men moet afscheid nemen van dierbaren en een vertrouwde wijze van leven. Soms moet men verhuizen naar een verpleeg- of verzorgingshuis, zijn er ziekenhuisopnames, of zelfs opname in een hospice als het levenseinde nabij is gekomen.

Bestaande kennis laat zien dat juist in dit ouderwordingsproces de impact van de oorlogservaringen en consequenties hiervan vaker naar boven komen (Mitima-Verloop et al., 2019). Dit geldt voor ouderen in het algemeen, maar in het bijzonder ook voor Joodse ouderen die vaak de meest heftige verschrikkingen zelf hebben meegemaakt. Sommigen overleefden meerdere concentratiekampen en anderen brachten de oorlog in onderduik door. Naast dat wat zij zelf hebben meegemaakt is vaak een groot deel van hun familie vermoord. Ervaringen en gevoelens uit het verleden kunnen gereactiveerd worden door de vele veranderingen die het ouderwordingsproces kenmerken. De veranderingen zorgen voor een afname in zelfredzaamheid en een toename in afhankelijkheid. Hierbij ervaart men vaak machteloosheid en controleverlies over het eigen leven. Terwijl de emoties en herinneringen aan de oorlog soms decennialang afwezig waren, kunnen die juist in het proces van ouder worden weer opspelen. Ook negatieve nieuwsberichten, bijvoorbeeld over aanslagen in Israël, hebben vaak een grote weerslag. Dit kan leiden tot uiteenlopende klachten zoals concentratieproblemen, herbelevingen, slaapproblemen, prikkelbaarheid, of lichamelijke klachten als vermoeidheid, hoofdpijn en uitputting. Emoties als extreme angsten, wantrouwen en achterdocht, depressieve gevoelens, boosheid of gevoelens van onrecht gaan daarmee gepaard. Juist ook in de stervensfase van Joodse ouderen kan dit spelen (Martel, 2012).

“Er zijn bepaalde patronen die we zien bij onze terminaal zieke bewoners. Vaak heeft men nooit ervaring gehad met een normaal sterfbed, de hele familie is immers vermoord. Ook is men bang om in bed te gaan liggen, vanuit de gedachte ‘als je in bed ligt ben je kwetsbaar en ga je dood’. En dat is nog maar een fractie van de specifieke problemen waar we in het hospice mee geconfronteerd worden.” — *Medewerker Joods hospice Immanuel*

Uit de interviews blijkt dat veel ouderen voornamelijk behoefte hebben aan een luisterend oor, het mogen uiten van emoties en vertellen over het verleden. Men is op zoek naar bevestiging en erkenning, naar het ordenen van gedachten en gevoelens zodat men weer meer grip kan krijgen op het leven waar zij zich steeds minder meester over voelen. Hierbij spelen afstand en nabijheid een belangrijke rol. De oudere moet voldoende vertrouwen hebben in de luisteraar, zoals vertrouwen dat diegene het verhaal zonder te veel woorden begrijpt. Tegelijk is een zekere afstand helpend, bijvoorbeeld die een professionele hulpverlener of verzorger heeft. Veel ouderen kunnen, of willen, niet met hun eigen kinderen spreken over het verleden en hen hiermee belasten. Het kan echter ook voorkomen dat ouderen juist de behoefte of de noodzaak voelen om hun verhaal te vertellen, nu het nog kan. Dit kan ook publiekelijk, bijvoorbeeld op scholen of bij herdenkingen.

“Het belangrijkste is dat je hun verhalen hoort. Er is natuurlijk weinig familie, weinig mensen aan wie ze hun verhaal durfden, of wilden, of konden vertellen.” — *Medewerker JMW*

De grootste groep ouderen vandaag de dag heeft de oorlog als (jong) kind meegemaakt. Hoewel zij soms weinig bewuste herinneringen aan de oorlog hebben, kan de oorlog wel degelijk impact hebben (Mitima-Verloop et al., 2019). In de interviews komt naar voren dat een deel van deze groep zich wat betreft problematiek en behoeftes meer verwant voelt met de tweede generatie. Voor hen hangt de impact van de oorlog meer samen met de traumatische ervaringen van de ouders.

De tweede generatie: doorgegeven overtuigingen en eigen identiteit

De tweede generatie wordt vaak gedefinieerd als degenen die geboren zijn na de Tweede Wereldoorlog, hoewel een strak onderscheid op basis van geboortjaar niet te maken is. De groep is vrij omvangrijk qua leeftijd.

Er wordt vaak gesproken van twee groepen naoorlogse generaties. De 'oude' naoorlogse generatie, ook wel babyboomers genoemd, werd geboren rond 1945 tot 1955. Hun ouders hebben de oorlog vaak heel bewust meegemaakt, als (jong)volwassenen. De 'jonge' naoorlogse generatie, geboren na 1955, heeft vaker ouders die de oorlog als kind hebben meegemaakt. Medewerkers van JMW hebben de ervaring dat er verschillen zijn tussen deze oude en jonge tweede generatie. Zo heeft de jongere tweede generatie bijvoorbeeld minder verhalen meegekregen van hun ouders. Ouders hadden als kind in de oorlog ook niet zozeer verhalen, maar meer ervaringen van bijvoorbeeld onveiligheid of verlating. Doordat een verbaal verhaal mist wordt de dialoog lastig, en gaat de jongere tweede generatie vaker zelf op zoek naar wat er in het verleden is gebeurd.

Internationaal wetenschappelijk onderzoek wijst niet direct uit dat de Joodse naoorlogse generatie meer problemen heeft dan andere leeftijdsgenoten. Wel wordt erkend dat er een groep is die problemen heeft gerelateerd aan de oorlogservaringen van ouders (Barel et al., 2010; Dashorst et al., 2019). Uit Nederlands onderzoek blijkt dat de Joodse naoorlogse generatie een kwetsbare groep vormt die een, naar verhouding groot, beroep doet op psychologische hulp. Wat betreft de duur van behandeling en de aard van hun problematiek wijken ze ongunstig af van de overige naoorlogse generatie. Ook bij de dienstverlening van JMW is dit zichtbaar (Agsteribbe en Kooyman, 2007).

Wat typisch behoort tot de problematiek of behoeftes van de tweede generatie is moeilijk te zeggen. Verschillende studies beschrijven een scala aan mogelijke kenmerken waarin sommigen zich zullen herkennen, maar anderen ook helemaal niet (bijvoorbeeld Agsteribbe en Kooyman, 2007; Anstadt et al., 2008; Bos, 2007; Lindenberg en Van den Eijnde, 2021). Lindenberg en Van den Eijnde (2021) hebben recent een uitgebreid onderzoek uitgevoerd naar de hulpvragen en behoeftes van onder andere de Joodse naoorlogse generatie in Nederland. Zij beschrijven diverse behoeftes met betrekking tot identiteitsvorming, psychische hulpvragen, fysieke hulpvragen en vragen in het dagelijks leven, zoals omgaan met relaties. De bevindingen komen overeen met onze interviews.

Vanuit bestaande literatuur weten we dat, wanneer één of twee ouders getraumatiseerd uit de oorlog kwamen, dit vaak zijn weerslag had op de opvoeding van hun kinderen. Ouders zwegen veelal over wat zij in

de oorlog hadden meegemaakt. Kinderen durfden niet te vragen naar de verhalen van ouders om hen niet terug te brengen naar de pijnlijke herinneringen. Tegelijk voelden zij vaak wel de aanwezige spanning en angst of dreiging. Kinderen geboren na de oorlog ervoeren dat zij iets goed moesten maken van wat in de oorlog verloren was, of zij bleven investeren in een relatie met ouders om erkenning te krijgen. Dit terwijl ouders hier, door hun oorlogservaringen, soms niet toe in staat waren. Een grote groep binnen de tweede generatie ervaart veel loyaliteit richting ouders om alles wat zij hebben doorgemaakt in de oorlog, maar ook emotionele tekortkomingen, omdat ouders niet konden geven wat zij nodig hadden.

Deze gezinsdynamiek hangt samen met diverse vragen en behoeftes waarmee de tweede generatie zich meldt bij JMW. In de interviews komen de complexe familieverhoudingen binnen Joodse families naar voren. Ook een zoektocht naar identiteit en moeite in het toelaten en ervaren van emoties wordt genoemd. Men heeft veelal behoefte aan erkenning en herkenning, aan inzicht in (familie)patronen, en hoe daarmee leren om te gaan. Sommigen willen ook meer te weten komen over hun familie en daarmee wie zij zelf zijn en hoe zij zich tot het Joods-zijn verhouden. De genoemde thema's worden later in dit hoofdstuk verder uitgewerkt.

De derde generatie: de geschiedenis en jezelf ontdekken

Kleinkinderen van zij die de oorlog hebben overleefd worden ook wel de derde generatie genoemd. Welke doorwerking de oorlog op deze generatie heeft, maar ook hoe zij zich verhouden tot het Jodendom, is vaak weer anders dan bij de tweede generatie. Een boek over dit onderwerp waar vaak naar wordt verwezen door de geïnterviewden is het boek *De derde generatie* van Natascha van Weezel (2015). Zij benoemt enkele kenmerken die voor haar typerend zijn voor de Joodse derde generatie. Dezelfde kenmerken kwamen ook in onze interviews naar voren.

Allereerst is er meestal een grote interesse in de Tweede Wereldoorlog en de wens om 'verhalen van vroeger' tot in detail te ontdekken. Om te weten waar je vandaan komt, en wat je familie heeft meegemaakt in de oorlog. Ook het bezoeken van kampen, herdenkingsbijeenkomsten of het duiken in archieven en familiedossiers maakt daar onderdeel van uit.

Een tweede kenmerk is de band tussen de eerste en derde generatie. Het is voor de derde generatie vaak makkelijker om met een grootouder te

praten dan met de eigen ouders. En ook grootouders spreken vaak vrijer met hun kleinkinderen. Dit is ook de ervaring van de geïnterviewden. Waar zij hun eigen kinderen niet wilden belasten en een goede ouder wilden zijn, speelt dit vaak minder richting kleinkinderen. Die staan immers verder af van de gebeurtenissen die grootouders hebben meegemaakt. Daarnaast wil de eerste generatie vaak niet dat de verhalen verloren gaan. Zo ontstaat er ruimte tussen de eerste en derde generatie om hierover te praten. Daarbij komt dat de derde generatie het vaak als hun rol ziet om vragen te stellen en kennis te delen, zodat er niet wordt vergeten en de herinnering levend wordt gehouden.

Zoals we bij de tweede generatie al zagen dat niet vastgesteld is dat zij meer (psychische) problemen ervaren dan andere generatiegenoten, kunnen we dat ook van de derde generatie niet zeggen (Van IJzendoorn, 2004). Uit de interviews blijkt echter dat, hoewel het een beperkte groep lijkt te zijn, ook de derde generatie (psychische) problemen kan ervaren die gerelateerd zijn aan de oorlogservaringen van grootouders. Wanneer iemand van de derde generatie een ouder heeft die door de opvoeding van getraumatiseerde ouders (psychische) problemen heeft ontwikkeld, kan dit ook zo zijn weerslag hebben op de opvoeding die zij gekregen hebben.

“ Ik krijg wel eens de opmerking: ‘Maar jij zat toch niet in de oorlog?’ Nee, ik zie mezelf ook niet als een oorlogsslachtoffer, maar ik ben wel opgevoed door een indirect slachtoffer van de oorlog. En dat heeft consequenties.” — *Cliënt JMW, derde generatie*

Thema's in detail

In de voorgaande beschrijving van de eerste, tweede en derde generatie hebben we diverse onderwerpen genoemd die spelen binnen Joods Nederland en te maken hebben met de context van oorlog, vervolging en geweld. In het volgende gedeelte gaan we dieper in op een aantal van deze onderwerpen die in de interviews vaak naar voren kwamen.

Vertrouwen en veiligheid

Vertrouwen in de wereld om je heen en een gevoel van veiligheid zijn van fundamenteel belang voor ieder individu. In de geschiedenis van de Joden zijn beide op grove wijze geschaad. Eeuwenlange confrontaties met vervolging en geweld, met de Sjoa als dieptepunt, hebben bij velen geleid tot wantrouwen in andere mensen, instanties en de overheid. Mensen

werden verraden door hun buren, kennissen, werkgevers of de wijkagent. Het waren mensen die zij vertrouwden en waar families vaak al decennia in harmonie mee samenleefden. Ook ervaringen met hoe Nederland in de jaren na de oorlog is omgegaan met het oorlogsverleden en de opvang van Joden droegen bij aan het wantrouwen. Kenmerkend voor het meemaken van traumatische ervaringen is het ontwikkelen van een grote mate van alertheid, om te voorkomen dat iets dergelijks weer gebeurt. Dit gaat samen met wantrouwen en het gevoel dat de wereld een onveilige plek is. Het gebrek aan vertrouwen en een gevoel van veiligheid gelden echter niet alleen voor hen die zelf traumatische ervaringen hebben meegemaakt. Met het delen van de verhalen en ervaringen, maar ook meer onbewust door specifieke gedragingen, kan een dergelijk gevoel van wantrouwen en onveiligheid ook doorgegeven worden op volgende generaties. Daarnaast wordt ook de huidige Nederlandse samenleving door veel Joden als onveilig ervaren, zoals we later zullen zien wanneer we ingaan op de ervaringen met antisemitisme.

De grote behoefte aan vertrouwen, geborgenheid en veiligheid is voor velen binnen Joods Nederland herkenbaar. Die vertrouwdheid wordt dikwijls gevonden in de omgang met andere Joden. Gesprekken gaan al snel over de familie waar je uit komt en wie je kent binnen de Joodse gemeenschap, de Joodse gemeenschap is immers maar klein. Onderling zijn culturele tradities, of bijvoorbeeld de betekenis van Jiddische woorden, bekend. Dit zorgt er voor dat mensen zich sneller vertrouwd kunnen voelen. Over het verleden en hoe het was om op te groeien na de oorlog hoeft niet uitgebreid gesproken te worden, men begrijpt elkaar met een half woord. Deze vertrouwde omgang binnen de eigen gemeenschap is uiteraard niet alleen kenmerkend voor Joods Nederland, maar geldt voor veel kleine (diaspora) gemeenschappen in Nederland. JMW biedt voor veel Joodse Nederlanders ook vertrouwdheid en geborgenheid, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien.

“Na een aantal pijnlijke en schokkende gebeurtenissen in mijn leven had ik het gevoel: ik moet weer terug naar waar ik me het meest vertrouwd bij voel. Dat zijn voor mij mijn Joodse wortels, en de omgang met andere Joden.” — *Clïent JMW, tweede generatie*

De sfeer van ‘ons kent ons’ geeft veel mensen een zekere mate van vertrouwen. Nauwe betrokkenheid met de Joodse gemeenschap wordt

door sommigen echter ook als ontoegankelijk of beklemmend ervaren. Zij waken ervoor om zich helemaal in de Joodse gemeenschap te mengen of te dichtbij te komen. De moeite met het omgaan met verlies en afscheid, zoals hierna wordt beschreven, kan hierbij ook een rol spelen.

“Het Joodse wereldje heeft soms ook iets beklemmends, het is een eigen dorp in Nederland. Iedereen kent elkaar, er wordt over elkaar gepraat.” — Medewerker JMW

Verlies, afscheid en hechting

Het verliezen van dierbaren, maar ook van relaties of van gezondheid kunnen bij ouderen herinneringen oproepen aan eerdere verliezen tijdens de oorlog. Daarmee krijgt verlies een extra zware lading. Ook afscheid nemen, bijvoorbeeld van een hulpverlener, kan als heel moeilijk worden ervaren. In de interviews komt dit thema met name ter sprake wanneer het gaat om ouderen. Om het verdriet van verlies en afscheid nemen te beperken blijven sommigen emotioneel op afstand van elkaar en vermijden ze hechte relaties. Dit kan bijvoorbeeld spelen binnen de hulpverlening, bij vriendschappen, of bijeenkomsten en groepen. Ook tussen ouders en kinderen speelt soms een dergelijke afstandelijke relatie uit angst voor verlies en emotionele pijn. Hier gaan we bij het volgende thema verder op in.

“Mensen waren wel met elkaar, maar echt meer van henzelf geven deden ze niet. Als er bijvoorbeeld iemand ziek was, belde ze niet naar de ander. Mijn moeder legde uit: ‘Je moet niet teveel in mensen investeren, want ze kunnen je in de steek laten, of ze kunnen doodgaan, en dan heb je weer het verdriet.’” — Cliënt JMW, tweede generatie

Complexe relaties

Met name in familierelaties worden de gevolgen van de oorlog en de doorwerking binnen generaties sterk zichtbaar. Veel Joodse families hebben te maken met complexe familieverhoudingen. Dit uit zich bijvoorbeeld in een hoog percentage van echtscheidingen (Van Solinge en Van Praag, 2010), verstoorde relaties met broers en zussen en ouder-kind problematiek. In de interviews wordt duidelijk hoe kinderen, geboren na de oorlog, voelden dat zij iets goed moesten maken van wat in de oorlog verloren was gegaan.

“ Ik ben vernoemd naar het vermoorde zusje van mijn moeder. Mijn moeder heeft haar nooit gekend. Het is moeilijk te omschrijven, maar je legt daarmee wel ‘iets’ op een kind.”

— *Clïent JMW, tweede generatie*

Onderzoek beschrijft hoe deze tweede generatie aan de ene kant bewondering heeft voor ouders voor alles wat zij in de oorlog hebben doorstaan. Tegelijkertijd kan men zich emotioneel tekort gedaan voelen omdat hun leven overschaduw wordt door het verleden van ouders (Bos, 2007). Ook tussen broers en zussen kunnen conflictueuze verhoudingen ontstaan zijn. Een geïnterviewde vertelt hoe kinderen die in de oorlog geboren zijn soms anders behandeld werden door ouders. Zij hoorden bijvoorbeeld meer bij het gezin dan kinderen die na de oorlog geboren waren.

Verschillende medewerkers van JMW verwijzen naar het onderzoek van Danieli, dat voor hen herkenbaar is en behulpzaam in hun werk. Danieli geeft inzicht in vier mogelijke familiestijlen binnen families van Joodse overlevenden van de Sjoa (zie Kader Familiestijlen; Danieli, 1981). De stijlen van Danieli zijn echter ook beperkt, niet iedere familie past immers in één van de vier beschreven stijlen. In meer recente literatuur wordt vaker een continuüm beschreven, waarop binnen families bijvoorbeeld meer of minder open wordt gecommuniceerd (Wiseman et al., 2006).

Naast conflicten binnen families kunnen ook conflicten ontstaan met partner, vrienden, kennissen, werkrelaties, buitenstaanders of instanties. Deze conflicten zijn niet los te zien van eerder besproken onderwerpen zoals wantrouwen richting de buitenwereld.

Zoektocht naar identiteit

Met de moord op de Joden in de Tweede Wereldoorlog verdween ook een groot deel van de Joodse cultuur in Nederland. Koosjer eten, feestdagen en allerlei tradities die normaal gesproken binnen de familie werden doorgegeven, werden niet meer doorgegeven omdat er geen familie meer was. Omdat er een breuk kwam in die vanzelfsprekendheid vonden mensen andere wegen om hun identiteit vorm en inhoud te geven.

FAMILIESTIJLEN

1. Gezinnen van slachtoffers

Een neerslachtige sfeer overheerst met veel overbezorgdheid, wantrouwen en angst voor de buitenwereld. Het leed van de ouder(s) is altijd aanwezig en behoefte aan steun overheerst. Rolomkering vindt plaats, waarbij kinderen fysiek en emotioneel voor hun ouders zorgen. Lichamelijke klachten zijn acceptabel, maar psychische klachten of emoties worden onderdrukt en genegeerd. Ouders doen een sterk beroep op de loyaliteit van kinderen en geven hen mee dat ze 'anders' zijn, en de wereld moeten wantrouwen. Het gezin blijft daarmee een gesloten systeem. Streven naar onafhankelijkheid wordt ervaren als ondankbaarheid of zelfs verraad, waarbij ingespeeld wordt op schuldgevoel. Presteren is de pijler voor geluk, plezier of zelfontplooiing zijn daar aan ondergeschikt.

2. Gezinnen van vechters

Het lichamenlijk of geestelijk vechten en overleven van ouders vormt de basis voor de familiedynamiek; sterk zijn is de norm, er is geen ruimte voor verdriet of zelfmedelijden. Afhankelijkheid en zwakte roepen minachting op. Emotionele stabiliteit wordt verwacht, met een gevoelsarme levensinstelling tot gevolg. Ouders stellen hoge eisen aan kinderen, de nadruk ligt op presteren. Ondanks een gebrek aan vertrouwen wordt actieve deelname aan de buitenwereld aangemoedigd. Kinderen zijn extreem lokaal en beschermend ten opzichte van

de ouders, waarbij gekozen wordt voor initiatief in plaats van weerloze acceptatie. Vaak leidt dit tot rivaliteit tussen kind en ouder, en een strijd om acceptatie.

3. Affectief verdoofde gezinnen

Vaak zijn beide ouders overlevenden zonder andere familie. Ze zijn sterk op elkaar betrokken en ouders en kinderen ontzien en beschermen elkaar. Ouders zijn zo met elkaar bezig dat kinderen worden buitengesloten, over de oorlog wordt niet gesproken. Er heerst een wankel evenwicht van dagelijkse orde die snel uit balans raakt. Emoties zijn vervlakt. Kinderen groeien zelf op, maar moeten tegelijk ook in de onvoorwaardelijke liefde van ouders geloven. Op materieel gebied wordt goed gezorgd. Om aandacht van ouders te krijgen streven kinderen naar prestaties. Vaak leidt dat echter niet tot bevrediging. De partner moet de rol van begrijpende en steunende ouder op zich nemen.

4. Gezinnen die 'het gemaakt hebben'

Om de vernederingen en verliezen uit de oorlog te compenseren is de drang naar maatschappelijk succes en financiële zekerheid groot. Ouders willen kinderen alles geven dat zij zelf niet konden krijgen en bereiken, zij zijn hun hoop op vervulling van verloren ambities. In families heerst weinig warmte. Het oorlogsverleden wordt vaak volledig ontkend, of gezinnen worden beheerst door de drang om te getuigen en herinneringen levend te houden.

Vanuit de interviews wordt duidelijk dat vragen rondom de (Joodse) identiteit onder alle generaties voorkomen. Het gebeurt dat ouderen pas op latere leeftijd op zoek gaan naar de betekenis van het Joods-zijn, zoals een vrouw die na de oorlog als wees opgevangen werd in een katholiek gezin dat niets te maken wilde hebben met haar Joodse achtergrond. Haar echtgenoot wilde hier ook niets van weten en pas na zijn overlijden kon ze onderzoeken wat haar Joods-zijn voor haar betekende. Binnen de tweede generatie gebeurt het ook dat men pas op latere leeftijd ontdekt dat men Joodse wortels heeft. Bijvoorbeeld doordat iemand iets vindt tussen de spullen die een ouder na het overlijden achterlaat. Dit kan een grote schok zijn, men stuit op een verleden van de ouder dat altijd verzwegen is. Sommigen gaan op zoek naar wat er gebeurd is met familieleden, anderen willen zich meer verdiepen in de vraag 'wat is Joods'? Cultuur, traditie, geloven, Israël, antisemitisme: er komt een heleboel los. Een zoektocht naar de eigen identiteit begint, en men vraagt zich af hoe zich tot de geschiedenis en het Joods-zijn te verhouden.

Er zijn ook Joden die van jongs af aan weten dat zij Joods zijn maar worstelen om dit als iets positiefs te zien, of angst voelen om hiervoor uit te komen en dit te delen met anderen. Dit kan komen door eigen oorlogservaringen, omdat ouders hebben meegegeven dat het gevaarlijk is om te zeggen dat je Joods bent, of door ervaring(en) met antisemitisme. Soms wordt in de opvoeding een dubbele boodschap over het Joods-zijn meegegeven. Aan de ene kant spelen er mogelijk gevaar en het beladen verleden, maar aan de andere kant biedt het Jodendom ook een rijkdom aan cultuur en tradities die men graag wil behouden. De behoefte om terug te keren naar Joodse wortels wordt vaak sterker naarmate mensen ouder worden.

“Eigenlijk is Joods zijn voor mij iets negatiefs. Het is een heel groot gat van ouderschap, begrip, geen idee hoe de familie van mijn vaderskant was. Als ik een orthodoxe rabbijn zie lopen denk ik wel: wat mooi, hij weet wie hij is als Jood. Ik heb dat niet.”
— *Clïent JMW, derde generatie*

“Voor mij zitten er aan het Jodendom veel positieve kanten. Ik wil het Jodendom doorgeven en ik wil dat het voor mijn zoon ook mooi en leuk is. Ik wil laten zien dat het niet alleen ellende en negatief is, of iets wat je verborgen moet houden.” — *Clïent JMW, derde generatie*

De zoektocht naar, en worsteling met, identiteit in bredere zin, dus niet alleen het Joods-zijn, komt met name bij de tweede generatie voor en speelt voor velen ook op latere leeftijd (nog). Zoals we eerder beschreven hebben groeiden sommigen op in gezinnen waar autonomie en zelfontplooiing niet mogelijk was of werd geaccepteerd. Ook uit andere onderzoeken blijkt dat kinderen, mede door een grote loyaliteit richting ouders die immers zoveel hadden meegemaakt, moeite hadden om los te komen van de ouders en een eigen identiteit te ontwikkelen (Lindenberg en Van den Eijnde, 2021). Hierdoor kan men worstelen met vragen over het bestaansrecht, zoals ‘mag ik zijn wie ik ben’, ‘mag ik blij zijn’ of ‘mag ik pijn ervaren?’

Tot slot kunnen vragen rondom de identiteit ook ontstaan door de regels die in het Jodendom gelden over wie Joods is en wie niet. Mensen die alleen een Joodse vader hebben kunnen worstelen met hun identiteit omdat zij zich wel verbonden voelen met het Jodendom als gevolg van de oorlog of culturele gebruiken waarmee zij zijn opgevoed, maar niet erkend worden als Jood volgens de religieuze wetten.

“Mijn vader was Joods. Ik werd opgevoed met het vieren van de sjabbat en de feestdagen. Ik voelde me altijd erg aangetrokken tot het Jodendom. Een kennis heeft mij gemotiveerd om de stap te zetten en officieel Joods te worden. Ik ben naar een rabbijn gegaan en heb een cursus gevolgd die nodig was om Joods te worden bij de liberalen. Toen ik Joods was had ik echt het gevoel: dit is thuishkomen. Ik moest er gewoon bij horen.” — *Vrijwilliger JMW*

Eenzaamheid

Door de grote aantallen Joden die in de oorlog zijn vermoord zijn families vaak klein. Daarnaast woont in veel gevallen minstens één kind of een ander familielid in het buitenland. Eenzaamheid komt dan ook geregeld voor in Joods Nederland, met name onder Joodse ouderen (Van Solinge en Van Praag, 2010). Ook het eerder genoemde wantrouwen in mensen en instanties, de complexe situaties tussen familieleden en moeite die ervaren wordt bij het aangaan van stabiele relaties, dragen bij aan een gevoel van eenzaamheid.

Met name Joden die niet in de omgeving van Amsterdam wonen kennen vaak maar weinig andere Joden. Ze beleven hun Joods-zijn in

een geïsoleerde omgeving en hebben vaak het idee dat ze de enige Jood zijn in hun omgeving. Dat geldt zeker voor degenen die niet bij een kerkgenootschap zijn aangesloten. Ze willen uiting geven aan hun Joodse identiteit, maar niet in strikt religieus verband. Eenzaamheid is ook groot onder mensen die alleenstaand zijn en het belangrijk vinden om een Joodse partner te hebben.

Onafhankelijk en hoge eisen

In meerdere interviews met zowel Joodse als niet-Joodse medewerkers, wordt het spanningsveld beschreven tussen de onafhankelijkheid van ouders en de zorg van hun kinderen. Veel ouderen hebben een sterke drang naar autonomie en regie over het eigen leven en vinden het moeilijk om afhankelijkheid te accepteren. Dit speelt voor Joodse oorlogsoverlevenden vaak in extra grote mate. In de oorlog verloren ze de greep op hun eigen leven en dat van hun dierbaren en waren afhankelijk van de grillen van anderen. Daarbij komt dat ook het verouderingsproces de autonomie en regie steeds verder ondermijnt. Binnen de ouderenzorg valt op dat een bepaalde groep Joodse ouderen alles zelf wil blijven doen. Ze laten weinig van zich horen en geven ook slecht aan wanneer zij hulp nodig hebben. Dit zou voor hen het toegeven van afhankelijkheid en zwakte kunnen betekenen, wat in de oorlog dikwijls de dood tot gevolg had.

Deze houding is vaak moeilijk om te accepteren voor familieleden en mantelzorgers, die niet minder dan de beste zorg wensen voor hun ouder(s). Zij willen vaak juist alles doen om hulp te mobiliseren en kunnen hierin veeleisend en dwingend overkomen. Het beste en hoogst haalbare wordt verwacht, met minder neemt men geen genoegen. Dit kan ook te maken hebben met de hoge eisen die sommige ouders hun kinderen oplegden om te presteren en te slagen in dit leven. Ook het eerder genoemde wantrouwen in anderen en in instanties speelt een rol. Sommigen groeiden op met het motto 'zorg voor jezelf want als jij het niet doet, doet niemand het'.

“ In plaats van één keer willen patiënten soms meerdere keren de arts zien en nemen ze geen genoegen met een assistent. Een andere groep kan juist weer heel slecht aangeven wat ze willen. Als je hen bijvoorbeeld vraagt wat ze willen eten wordt er gezegd: ‘Doe vooral geen moeite.’” — Medewerker Amstelland Ziekenhuis

Psychische klachten

Zoals eerder genoemd vormt een deel van de Joodse naoorlogse generatie een kwetsbare groep die regelmatig een beroep doet op psychologische hulpverlening met klachten gerelateerd aan het verleden van de ouder(s). Veel psychische problematiek hangt samen met emotieregulatie, oftewel het adequaat omgaan met emoties en gevoelens. De moeite om emoties toe te laten en te ervaren komt in de interviews regelmatig naar voren. Een gevoelsarme levensinstelling, afgevlakte emoties en het onderdrukken van emoties is kenmerkend voor alle familiestijlen van Danieli (1981).

“ Ik groeide op met een houding van slikken en doorgaan. Dus alles, zoals de scheiding van mijn ouders, maar ook latere dingen die ik heb meegemaakt en veel pijn doen, slikken en doorgaan. Er ontstaat een emotioneel vacuüm als je altijd maar doorgaat, zonder stil te staan bij je emoties.” — *Cliënt JMW, tweede generatie*

Bij het Sinai Centrum, een Joodse GGZ instelling, wordt vaak een combinatie gezien van angst (zoals posttraumatische stress), depressie en persoonlijkheidsproblematiek als gevolg van het opgroeien met getraumatiseerde ouders. Bijvoorbeeld in een gezin waarin je leert dat niemand te vertrouwen is, verhalen hoort over ervaringen in concentratiekampen en hierdoor beelden bij de verhalen vormt, en nachtmerries krijgt.

Tegelijk is het echter zo dat zeker niet alle psychische klachten binnen de Joodse gemeenschap samenhangen met de oorlog. Een individuele en open benadering is daarom cruciaal.

“ Wanneer er problematiek speelt bij de Joodse doelgroep wordt dit vaak direct gerelateerd aan de oorlog, maar dat hoeft zeker niet zo te zijn. Het is belangrijk dat er goed onderscheid plaatsvindt.” — *Medewerker Sinai Centrum*

Kracht

Naast alle problemen die samenhangen met de context van oorlog, waar we tot nu toe veel aandacht aan hebben gegeven, moet zeker ook het thema kracht genoemd worden. De vragen en behoeftes waarmee mensen zich melden bij JMW zijn zeker niet altijd negatief gekleurd. In de zoektocht naar identiteit, naar familieleden en naar de betekenis van

Joods-zijn, komen ook veel positieve onderwerpen naar voren die een bron van kracht kunnen zijn. Daarnaast hebben veel Joden de negatieve ervaringen die zich in families hebben afgespeeld omgezet in kracht, met een positieve impact op de samenleving. Zowel cultureel als politiek gezien zijn zij goed vertegenwoordigd in de samenleving.

“ Je ziet een bepaald patroon in de onderwerpen waar ik me in mijn werk mee bezighoud en heb gehouden. Veel hiervan heeft te maken met kinderen in oorlogssituaties. Dat is ook niet voor niets, het komt voort uit mijn achtergrond als kind van Holocaust overlevenden.” — Cliënt JMW, tweede generatie

Meer voorbeelden van de kracht van de eerste generatie worden beschreven in het boek *Aan het werk. De opmerkelijke Joodse bijdrage aan naoorlogs Nederland* van Agsteribbe (2011). In het boek *Kinderen die alles goed moesten maken* van Anstadt et al. (2008) wordt geschreven over het maatschappelijk bewustzijn en de bijdragen van tweede generatie Joden. Hoe zij opkomen voor vluchtelingen, zich inspannen voor de rechtsstaat, of een Joodse winkel starten om het ‘voormalige joodse hart van Meppel weer sterker [te] laten kloppen’ (p. 45).

3.2 Cultuurspecifieke thema's

Naast de hiervoor beschreven thema's die met name samenhangen met een context van oorlog en vervolging, zijn er ook vragen en behoeftes die samenhangen met de Joodse cultuur, traditie, religie en gebruiken, en het leven als Jood in de huidige Nederlandse samenleving.

Joods leven delen

Het Jodendom is een minderheidscultuur in Nederland. Dit heeft allerlei gevolgen. Met name buiten Amsterdam en omgeving wonen veel Joden die weinig contact hebben met andere Joden, wat mensen als eenzaam kunnen ervaren. Het leven als minderheid in Nederland kan allerlei vormen van angst oproepen.

“ Het blijft voor mensen ook zoeken: je bent een minderheid en hoe verhoud je je tot een meerderheidscultuur? Hoe ga je daar mee om in je dagelijkse leven?” — Medewerker JMW

Alleen al de wetenschap dat iemand anders Joods is kan een gevoel van verbinding en connectie teweegbrengen. Er is veel behoefte aan het delen van allerlei sociale aspecten van Joodse tradities en gebruiken met andere Joden, zoals rond de feestdagen, of vrijdagavond samen eten.

“Ik heb een cliënt die graag in een muziekkor wil, maar dan wel een Joods koor. Wat cliënten ook willen, ze willen dat dan toch vaak in een Joodse context doen. En dat is natuurlijk niet altijd mogelijk. Het is ook wel erg Joods, om elkaar altijd op te zoeken.”

— *Medewerker JMW*

Jongeren zijn over het algemeen minder gericht op het oorlogsverleden in relatie tot hun Joodse identiteit in vergelijking tot de eerste en tweede generatie. Zij houden zich meer bezig met wat het Joods-zijn voor hen betekent vanuit een cultureel of religieus oogpunt.

“Bij de sjoel van Den Haag worden er wel activiteiten georganiseerd voor jongeren zoals bowlen of filmkijken. Ze hebben een whatsappgroep en dat vindt mijn zoon wel leuk. Dan is het Jodendom niet abstract maar gewoon iets leuks. Ik hoop dat er een netwerk komt en dat ze in contact blijven (...). Dat de Joodse identiteit blijft bestaan en ze er vreugde uit kunnen halen.” — *Cliënt JMW, derde generatie*

Binnen de Joodse gemeenschap en met name onder de jongeren, heerst geregeld twijfel of men in Nederland zal blijven wonen of zal emigreren naar Israël of andere landen. Dit heeft te maken met antisemitisme, gevoelens van onveiligheid en met de kleinschaligheid van de Joodse gemeenschap in Nederland. Uit de interviews komt naar voren dat er behoefte is om over dergelijke onderwerpen te praten en advies te krijgen.

Tegelijk is er ook een beweging gaande van jongeren die zich inzetten om een bewust Joods leven in Nederland weer meer gestalte te geven en mogelijk te maken. Hierbij is aandacht voor Joodse aspecten op alle domeinen van het leven, zoals opvoeding, partnerkeuze, eten en uitgaan. Er is behoefte om over deze thema's met elkaar in gesprek te gaan en ook veerkrachtiger en weerbaarder te worden als Jood in Nederland.

Antisemitisme

Uit Europees onderzoek (European Agency for Fundamental European Rights, 2019) blijkt dat meer dan één derde van de Joden in twaalf EU-lidstaten (waaronder Nederland) in de afgelopen vijf jaar heeft overwogen te emigreren omdat ze zich als Joden niet langer veilig voelen. Bij synagogen, Joodse gemeenschapscentra en op Joodse scholen zijn speciale veiligheidsmaatregelen van kracht. Niet alleen op straat maar vooral ook online worden veel Joden met negatieve opmerkingen geconfronteerd. Een grote meerderheid van de deelnemers aan het onderzoek is van mening dat antisemitisme in de afgelopen vijf jaar is toegenomen. Ook in onze interviews komt naar voren hoe ervaringen met antisemitisme en het groeiende gevoel van onveiligheid leidt tot angst en twijfel, zoals over het geven van een Joodse opvoeding aan een kind of het ophangen van een mezoeza bij de voordeur.

“Ik heb een zoon die op de basisschool gepest is en antisemitisme heeft meegemaakt. Dan denk ik bij mezelf: heb ik er wel goed aan gedaan om het Jodendom naar mijn zoon uit te dragen, terwijl hij daar hinder van heeft ondervonden?” — Cliënt JMW, derde generatie

Er zijn echter ook mensen die aangeven persoonlijk niet zoveel ervaring te hebben met antisemitisme. Eén van de geïnterviewden geeft aan dat de angst wellicht ook samenhangt met hoe iemand is opgegroeid, waarbij men heeft meegekregen dat het gevaarlijk kan zijn om te zeggen dat je Joods bent. Bepaalde opmerkingen kunnen door de één als antisemitisch worden opgevat, terwijl een ander zich niet aangevallen voelt door de opmerking.

“Toen ik een opmerking als pijnlijk ervoer en iemand hierop aansprak, zei diegene: ‘Sorry, ik wist niet dat je Joods was, of dat dit er iets mee te maken had. Het was niet de bedoeling om je te beledigen.’” — Cliënt JMW, tweede generatie

De behoefte om met andere Joden van gedachten te wisselen over dit onderwerp is groot. Volgens geïnterviewden merken niet-Joden vaak niet wat er allemaal gaande is op dit vlak in de samenleving.

De staat Israël

Uit de interviews komt naar voren dat veel Joden in Nederland een hechte relatie hebben met Israël, mede omdat er familie woont of omdat ze er zelf kortere of langere tijd gewoond hebben. De meesten staan achter het bestaan van een Joodse staat. Israël wordt als een veilige haven gezien waar men in geval van nood naar toe kan. Dat wat in Israël gebeurt kan dan ook een direct effect hebben op het gevoel van veiligheid hier in Nederland. Het betekent echter niet dat Joden het altijd op politiek vlak, bijvoorbeeld met Israëlische politieke keuzes, eens zijn. Het komt geregeld voor dat Joden in Nederland hier door andere Nederlanders op aangesproken worden of zelfs verantwoordelijk voor worden gehouden, wat voor velen niet te begrijpen en onprettig is.

Joodse migranten in Nederland

In het tweede hoofdstuk werd al benoemd dat Joods Nederland voor een groot gedeelte bestaat uit Joodse migranten, onder andere afkomstig uit Israël en landen behorend tot de voormalige Sovjet-Unie. Onder deze migrantengroepen blijken voor een deel andere thema's en behoeftes te spelen dan bij mensen wiens voorgeschiedenis in Nederland ligt.

Allereerst speelt de Tweede Wereldoorlog bij deze Joodse migranten vaak een minder grote rol in hun beleving omdat zij meer recente ervaringen met geweld of terreur hebben opgedaan. Israëli's hebben in het leger gezeten of zijn getuige geweest van aanslagen. Kinderen die in Israël zijn opgegroeid krijgen te maken met een constante dreiging van oorlog. Volgens een medewerker van JMW wordt over trauma minder gesproken, het is voor velen een gegeven dat je nare dingen hebt meegemaakt. Ook hoe men omgaat met de Tweede Wereldoorlog verschilt; waar in Nederland vaak de term slachtoffer wordt gebruikt, spreekt men in Israël vaker over overlevenden.

“De Tweede Wereldoorlog is in Israël verleden tijd terwijl die in Nederland een hele grote rol speelt. Ik was daarover verbaasd toen ik hier voor het eerst kwam. De Tweede Wereldoorlog is iets van mijn opa en oma, iets dat bij het verleden, bij de geschiedenis hoort omdat we sindsdien zoveel andere ellende in Israël hebben moeten meemaken.” — Medewerker JMW

In de interviews komt naar voren dat Joodse migranten in Nederland te maken kunnen hebben met integratieproblemen die deels voortkomen uit taal- en cultuurverschillen tussen het land van herkomst en Nederland. Daarnaast spelen financiële problemen vaker een rol. Behoeftes bij Israëli's hebben vaak te maken met praktische zaken die nodig zijn om een nieuw leven op te bouwen, zoals huisvesting of verzekeringen. Ook willen zij vaak andere Israëli's ontmoeten. Eenzaamheid speelt veel onder deze groep waarvan familie meestal in het buitenland woont. De veelal seculiere Israëli's voelen afstand tot religie. De toenemende invloed van religie in Israël kan juist een reden voor migratie zijn geweest. Voor hen is het idee van een religieuze gemeenschap, die in Nederland een bindmiddel is tot het Jodendom, benauwend. Tussen Israëli's en Nederlandse Joden is vaak weinig interactie.

3.3 Samenvattend

In dit hoofdstuk zijn verschillende thema's beschreven die relevant zijn rondom zorg en welzijn van Joodse Nederlanders. We zagen hoe iedere generatie eigen vragen en behoeftes heeft. De eerste generatie die in het proces van ouder worden vaker herinnerd wordt aan het verleden, kan worstelen met gevoelens van wantrouwen en eenzaamheid. De tweede generatie is vaak op zoek naar hoe ze zich moet verhouden tot het verleden, het Joods-zijn en de eigen identiteit. Ook de derde generatie krijgt in meer of mindere mate sporen mee van het oorlogsverleden en is tegelijk bezig met hoe Joods te zijn in de huidige Nederlandse samenleving.

We beschreven de (zorg)behoefte die voortkomen uit zowel de contextgebonden, als de cultuurspecifieke onderwerpen die spelen in Joods Nederland. Zo is er een grote behoefte aan veiligheid en geborgenheid, aan leren omgaan met de doorwerking van de oorlog, en aan meer ontdekken over de gelaagdheid van een Joodse identiteit. Ook de behoefte aan herkenning en erkenning door verbinding en contact met andere Joden klinkt duidelijk door.

In het volgende hoofdstuk kijken we naar de huidige hulp- en dienstverlening van JMW en gaan we dieper in op de diverse werkwijzen die zij toepassen om in de (zorg)behoefte te voorzien.

4. SOCIALE EN MAATSCHAPPELIJKE ZORG AAN JOODS NEDERLAND

JMW heeft een schat aan kennis en ervaring opgebouwd door decennialang sociale en maatschappelijke zorg en hulp te bieden. Hiermee speelt de organisatie in op de verschillende thema's en daaruit voortvloeiende behoeftes die spelen binnen Joods Nederland. De kennis en ervaring liggen grotendeels bij de individuele medewerkers zelf. Veel van hen handelen vanuit hun eigen jarenlange ervaring en hebben daarnaast ook specifieke kennis over een bepaald onderwerp. Zo weet de ene maatschappelijk werker meer over de oorlogswetten en fondsaanvragen voor Joodse oorlogsgetroffenen, terwijl een ander gespecialiseerd is in hulpverlening rondom (familie)conflicten en verstoorde relaties.

Het werk van JMW bestaat uit diverse vormen van hulp- en dienstverlening waarbij verschillende werkwijzen worden toegepast. In dit hoofdstuk lichten we toe hoe de verschillende werkzaamheden aansluiten bij de (zorg)behoefte binnen Joods Nederland, zoals die in het vorige hoofdstuk zijn geschetst. We zullen ingaan op de maatschappelijke hulpverlening, de praktische ondersteuning, Joodse activiteiten en het informatie- en adviescentrum.

4.1 De medewerkers

Kennis van zaken

Professionals die werken bij JMW, zoals maatschappelijk werkers, sociaal werkers, opbouwwerkers, en casemanagers, hebben allereerst algemene kennis vanuit hun vakgebied. Bij het werken voor een specifieke doelgroep is echter ook specifieke kennis van die doelgroep noodzakelijk. Bijvoorbeeld om een cliënt beter te begrijpen die kampt met een sluimerend en niet goed uit te leggen gevoel van angst en onveiligheid in de huidige samenleving. Vanuit de interviews wordt duidelijk dat voor een goede hulpverlening aan Joods Nederland kennis op verschillende terreinen cruciaal is.

Allereerst is dat historische kennis over de Tweede Wereldoorlog. Zo is het onder andere belangrijk te weten welke gebeurtenissen veel Joden hebben meegemaakt, hoe zij leefden voor, en tijdens de oorlog, welke kampen er waren en wat zich hier afspeelde. Deze kennis helpt om cliënten te kunnen

begrijpen wanneer zij vertellen over de oorlog, en daarmee om een vertrouwensband op te bouwen.

Ten tweede is inhoudelijke kennis over oorlogstrauma van belang. In het vorige hoofdstuk kwamen diverse thema's aan bod die samenhangen met de mogelijke gevolgen van traumatische ervaringen en de doorwerking van oorlog in verschillende generaties. Deze kennis helpt bijvoorbeeld om uitingen van cliënten te begrijpen en hen ook inzicht te geven in gedragspatronen van zichzelf of anderen om hen heen.

Als derde is ook praktische kennis over oorlogswetten en (familie) archieven relevant in hulpverlening aan Joods Nederland. Een belangrijk deel van het werk van JMW bestaat uit hulp bij de aanvraag van diverse (Joodse) fondsen en uitkeringen (waarover later in dit hoofdstuk meer). Daarnaast komen mensen ook bij JMW om meer te weten te komen over hun familie. Kennis over de mogelijkheden, maar ook bewust zijn van de emotionele en maatschappelijke gevoeligheden die een dergelijke aanvraag of zoektocht met zich mee kan brengen, helpt om goede hulp te kunnen verlenen.

Als vierde is kennis over het Jodendom, waaronder de Joodse cultuur, religie en gebruiken belangrijk. Dit draagt eraan bij dat cliënten zich zonder veel woorden begrepen en vertrouwd voelen. Juist ook wanneer zij komen met problemen die niet gerelateerd zijn aan de oorlog, zoals financiële problemen of huisvestingsproblemen.

“Wanneer een jongen bar mitswa wordt, volgt meestal een groot feest. Wanneer een ouder zich bijvoorbeeld meldt bij JMW met financiële problemen en geld tekort komt voor dit feest kijken we of we daar iets voor kunnen doen. Zoiets moet kunnen doorgaan, daar is veel begrip voor.” — Medewerker JMW

Tot slot is het belangrijk om op de hoogte te zijn van hedendaags Joods Nederland. Welke belangrijke evenementen zijn er, bijvoorbeeld de herdenkingsmomenten (Nationale Holocaust Herdenking, Dodenherdenking, Kristallnacht herdenking)? Welke organisaties hebben een specifiek Joods aanbod, variërend van de Joodse bakker tot het Joodse verzorgingshuis, de kerkgenootschappen, Joodse scholen, jongerenverenigingen? Cliënten waarderen het als de hulpverlener op de

hoogte is van bijvoorbeeld belangrijke publicaties, Joodse tijdschriften, de actualiteit in Israël of antisemitische incidenten.

Het belang van ervaring

Naast kennis, die veelal aangeleerd kan worden, spreken geïnterviewde medewerkers ook over het voordeel van ervaring door hun eigen Joodse achtergrond. Veel medewerkers van JMW zijn zelf Joods, tweede of derde generatie, opgevoed door Joodse ouders en onderdeel van de Joodse gemeenschap. Daarmee zijn zij vaak fijngevoelig voor uitspraken of situaties die door cliënten als pijnlijk ervaren kunnen worden.

“Er zijn veel gevoeligheden die niet uit een boekje te leren zijn, die moet je aanvoelen. En verkeerde opmerkingen kunnen schadelijk zijn. Mensen kunnen daar echt overstuur van raken. Bijvoorbeeld een cliënt die van een thuiszorgmedewerker de vraag krijgt waarom hij een telefoonnummer op zijn arm heeft getatoeëerd.” — *Medewerker JMW*

Het is echter goed om te beseffen dat er ook veel verschillen binnen Joods Nederland zijn. Een opmerking die voor de één pijnlijk is, hoeft dat voor een ander niet te zijn.

“Er wordt ons wel eens gevraagd om do's en don'ts als je bij een Joodse cliënt binnenkomt. Maar dat is niet zo te omvatten. Je kunt niet iedereen over één kam scheren. Het is heel belangrijk om juist te leren dat binnen het Jodendom iedereen verschillend is en dat er geen goed of fout is, maar dat je je bewust wordt van wat je kunt tegenkomen.” — *Medewerker JMW*

Sommige cliënten geven duidelijk de voorkeur aan een Joodse medewerker, vanwege de directe herkenning en het begrip dat zij ervaren en daarmee het vertrouwen dat zij hebben in de hulpverlener. Tegelijk geven veel geïnterviewden aan dat JMW, los van de Joodse medewerkers, als Joodse organisatie op zich vertrouwen biedt. Vaak kennen cliënten JMW decennialang en kwamen ze als kind, via de hulp aan de ouders, al in aanraking met JMW.

“Het is mijn ervaring, zeker vandaag de dag, dat er soms niet prettig gereageerd wordt op het feit dat je Joods bent. Mijn onzekerheden of problemen zou ik ook niet zomaar bij een niet-Joods iemand neerleggen. Het is al gevoelig. Dat speelt ook mee.” — *Clïënt JMW, tweede generatie*

Ondanks de mogelijke voordelen is het echter niet noodzakelijk om Joods te zijn voor goede hulpverlening. JMW willigt een verzoek om een Joodse hulpverlener alleen in als dat past bij de specifieke hulpvraag van een cliënt. Iedere medewerker van JMW is immers goed ingevoerd in de behoeftes van de doelgroep en daarom worden verzoeken om een Joodse hulpverlener te krijgen niet zomaar gehonoreerd. Medewerkers die niet Joods zijn kunnen met een open houding en interesse zich ook de benodigde kennis en ervaring eigen maken. Daarvoor is een goede begeleiding en bijscholing wel noodzakelijk.

Vrijwilligers

JMW werkt veel met vrijwilligers, die allerlei verschillende taken hebben. Zij bezoeken cliënten één op één voor bijvoorbeeld een praatje of voor praktische hulp. Maar ook in, en rond de Joodse activiteiten hebben zij een belangrijke rol. Door hun inzet dragen zij bij aan herkenning en lotgenotencontact, met name ook buiten de regio Amsterdam. Werken met niet-Joodse vrijwilligers blijft een punt van discussie binnen JMW, mede omdat zij in vergelijking tot medewerkers minder begeleiding en training kunnen ontvangen. JMW is wel bezig om uit te proberen onder welke voorwaarden de inzet van niet-Joodse vrijwilligers mogelijkheden biedt. Vooralsnog wordt dit beperkt tot de sociale activiteiten en niet bij individuele cliënten.

4.2 Maatschappelijke hulpverlening

Clïënten melden zich bij maatschappelijk werk met allerlei verschillende behoeftes en vragen. Het kan gaan om problemen in familierelaties, een zoektocht naar identiteit, of problematiek als gevolg van de doorwerking die de oorlog heeft gehad in familie en opvoeding. Daarnaast komen cliënten ook bij JMW voor meer algemene vragen, zoals financiële problemen of vragen rondom huisvesting.

Volgens medewerkers is betrouwbaarheid van essentieel belang bij het maatschappelijk werk van JMW. Het winnen van vertrouwen kost vaak

tijd, problematiek kan complex zijn en veel cliënten hebben dan ook een langdurig contact met dezelfde maatschappelijk werker. De decennialange aanwezigheid van de organisatie is belangrijk en zorgt ook voor vertrouwen bij cliënten.

Leun en steun contact voor ouderen

In de gesprekken met medewerkers wordt duidelijk dat ouderen vaak al jarenlang cliënt zijn bij JMW. De begeleiding van deze ouderen wordt ook wel 'leun en steun contact' genoemd. Indien nodig is deze begeleiding levenslang. De ouderen worden actief bezocht en hulpbehoeftes worden in kaart gebracht. Het gaat in het contact niet in de eerste plaats om oplossingsgericht werken. Het besef dat traumatische ervaringen bij veel ouderen altijd een rol zullen blijven spelen, en dat niet alles oplosbaar is, is heel belangrijk. Er zijn veel gebeurtenissen die ouderen uit balans kunnen brengen. In het contact met ouderen kan men bijdragen door er te zijn, en naar hun verhaal te luisteren. Hierdoor kunnen ouderen weer rustiger verder gaan, het vermindert angsten en eenzaamheid.

Tegelijk ben je als maatschappelijk werker niet de buurvrouw, partner, kind of ouder. Ook bij oudere cliënten van JMW wordt gekeken naar doelen die bereikt kunnen worden. Bijvoorbeeld een oudere zo lang mogelijk zelfstandig te laten functioneren door te evalueren hoe het gaat en in kaart te brengen of er iets geregeld moet worden. De problematiek is soms niet te veranderen, maar men kan wel werken aan veranderingen in de leefomstandigheden. De hulp is echter niet afhankelijk van het al dan niet behalen van deze doelen. De context van oorlogservaringen blijven altijd een rol spelen en vereisen, zoals eerder genoemd, langdurig beschikbare en steunende zorg.

“We zorgen dat ze hun verhalen kwijt kunnen. Hoe ouder mensen worden, hoe dichterbij de oorlog komt. Het grote doel is dat mensen rustig de laatste levensfase in kunnen gaan en niet angstiger, depressiever of eenzamer worden.” — Medewerker JMW

Individuele gesprekken

Gesprekken met een hulpverlener kunnen helpend zijn om gevoelens en emoties te leren uiten, en om over problemen te durven praten zonder het gevoel te hebben iemand daarmee lastig te vallen. Door individuele gesprekken kan men ook uitleg en inzicht krijgen in bepaalde situaties en ge-

dragingen. Bijvoorbeeld over de invloed die oorlogservaringen van ouders hebben gehad op gedragspatronen, of de manier van opvoeden. Het kan, met name voor tweede generatie cliënten, erg helpend zijn om gedrag van ouders in hun context te leren begrijpen, waardoor men ook inzicht krijgt in hoe bepaalde relaties tot stand zijn gekomen en hoe hier anders mee om kan worden gegaan. Juist ook als men bijvoorbeeld vanwege een loyaliteitsconflict bepaalde zaken niet durft te benoemen, is het vaak heel verhelderend als iemand die meer op afstand staat, hierover inzicht verschaft.

“Mijn maatschappelijk werker heeft me geholpen om te leren begrijpen wat er speelde in de relatie met mijn moeder. Soms benoemde ze gedragspatronen van mijn moeder, zoals narcisme of geestelijke mishandeling, en dan ging ik dat verder onderzoeken. Ik vond het heel zwaar om te horen, maar het heeft me ook geholpen om te durven benoemen hoe het zit, wat er aan de hand is.” — *Cliënt JMW, tweede generatie*

“Mijn opleiding was erg zwaar met hele hoge eisen. Als ik daarover thuis vertelde kon mijn vader heel heftig reageren, met veel schreeuwen en agressie. Bij JMW werd mij uitgelegd dat dat een vorm is van heel erg geven om de situatie. Dat woede en frustratie zijn manier van uiten was. Natuurlijk wilde ik horen: ‘Ach, komt wel goed. Laat het maar zitten, zorg gewoon dat je goed werkt.’ Maar ik heb geleerd dat mensen complex zijn en niet iedereen met dingen op dezelfde manier omgaat. Vooral niet als je bent opgevoed door getraumatiseerde ouders. Eigenlijk is mij dat herhaaldelijk, maar steeds op een andere manier, uitgelegd. Hierdoor heb ik extreem veel empathie opgebouwd voor mijn vader en zijn situatie.” — *Cliënt JMW, derde generatie*

Een heel ander aspect waar bijvoorbeeld jongeren soms mee naar JMW komen, is de twijfel of men in Nederland zal blijven of naar Israël wil emigreren. Wanneer hier behoefte aan is kan een maatschappelijk werker hierover in gesprek gaan met een jongere, vragen stellen rondom de motivatie, meedenken, uitleg geven en zo nodig in contact brengen met de juiste instanties. De open benadering staat hierbij voorop, een dergelijke behoefte wordt niet afgeraden of aangemoedigd, maar open besproken met de cliënt.

Groepsgesprekken

Behalve individuele gesprekken kunnen ook groepsgesprekken helpend zijn. Hierbij speelt het vinden van herkenning bij anderen met een vergelijkbare achtergrond en vergelijkbare problemen een belangrijke rol. Ook kan men door de groepsgesprekken de eigen moeilijkheden of worstelingen relativeren en bewust worden van veerkracht of positieve aspecten die men bezit. Bij JMW zijn diverse gespreksgroepen mogelijk zoals schrijfgroepen, of groepen voor naoorlogse generaties. Deze groepen bestaan uit meerdere sessies met een vaste frequentie en worden ingezet als vorm van hulpverlening. Daarnaast zijn er ook groepen die niet direct een hulpverleningsdoel hebben, zoals een groep die gericht is op het vergroten van kennis van de Joodse cultuur. In een dergelijke groep kan men echter ook de herkenning, relativering of positieve aspecten vinden, zoals die hierboven zijn beschreven. Daarmee kunnen deze groepen ook helpend zijn vanuit het perspectief van hulpverlening.

“ Ik heb eerst een paar individuele gesprekken gehad met een maatschappelijk werker. Dit ging echter teveel in op de oorlogssituatie van mijn ouders, en die kant wilde ik niet op. Mijn ouders wilden zelf niet over de oorlog praten en het voelde raar om er dan met iemand anders wel over te praten. Op een dag werd ik gewezen op een cursus over Joodse cultuur. Deelname aan die groep heeft me heel goed gedaan. Ik was met één ander de enige in de groep die echt Joods opgevoed was. Daar was ik heel verbaasd over, dat had ik me nooit gerealiseerd. Sindsdien heb ik enorme waardering gekregen voor mijn ouders. Dat ze mij gewoon Joods opgevoed hebben, zonder mij de angst te geven dat ik het niemand mocht vertellen. Ik voelde me heel veilig bij de groep. Ik was eerst vooral gericht op mijn eigen pijn, maar in de groep werd ik meer open.”
— *Clïent JMW, tweede generatie*

Psychische hulpverlening

Er is een overgangsgebied tussen maatschappelijk werk dat JMW biedt en psychologische behandeling zoals die in de geestelijke gezondheidszorg (GGZ) gegeven wordt. De maatschappelijke hulpverlening vanuit JMW is gericht op een breed spectrum van het leven van een cliënt. Daarnaast is de begeleiding vaak langdurig, voor veel ouderen zoals eerder omschreven zelfs 'tot de dood'. Wanneer cliënten ernstige psychische of psychiatrische

klachten hebben, bijvoorbeeld depressieve of suïcidale gedachten, wordt men doorverwezen naar de GGZ. Dit kan een reguliere instelling zijn, maar ook meer gespecialiseerde instellingen als de Joodse GGZ instelling Sinai Centrum, of ARQ Centrum'45, gespecialiseerd in (trauma)behandeling van onder andere de tweede generatie.

Doorverwijzing naar de reguliere GGZ wordt wisselend ervaren door cliënten. Binnen de reguliere GGZ wordt vaak kortdurende en oplossingsgerichte behandeling geboden aan de hand van een diagnose. De diagnose en behandeling worden niet altijd als passend ervaren voor de problematiek waar iemand mee worstelt, bijvoorbeeld omdat de context van de oorlogservaringen van ouders daarin niet wordt meegenomen. Verder zijn wachttijden voor meer specialistische zorg vaak lang. Het komt geregeld voor dat cliënten tijdens een behandeltraject binnen de GGZ in contact blijven met de maatschappelijk werker van JMW. Een enkele keer werken een maatschappelijk werker van JMW en een psychiater van bijvoorbeeld het Sinai Centrum actief samen rondom een cliënt.

In de gesprekken met cliënten en medewerkers komt naar voren dat een meer algemene kennis van psychische problemen bij maatschappelijk werkers wel eens gemist wordt. De doorwerking van oorlog is één aspect, maar mensen kunnen ook last hebben van andere klachten die meer samenhangen met stoornissen als depressie, ADHD of autisme. Eén van de geïnterviewden gaf aan dat de kennis hierover beperkt leek in het hulpverleningstraject. Vanuit JMW wordt wel geprobeerd om maatschappelijk werkers met zo breed mogelijke kennis en ervaring van zowel psychopathologie als andere invalshoeken in het team te hebben.

Specifieke methodes

JMW heeft divers scholingsmateriaal zoals een e-learning, training en filmpjes, om meer te leren over belangrijke aspecten van het Jodendom. Daarnaast is er een productenboek waarin gebruikte interventies en methoden staan beschreven, maar er is nog geen (interne) doelgroep-specifieke opleiding. Zoals eerder genoemd werken maatschappelijk werkers van JMW vaak vanuit hun eigen ervaring en expertise. Zo zijn er medewerkers die meer gespecialiseerd zijn in het aanvragen van oorlogsfondsen, het werken met ouderen of juist met de tweede generatie. In alle hulpverleningsactiviteiten wordt steeds gezocht naar

vormen en thema's die aansluiten bij de behoeftes van de cliënten. Zo wordt recentelijk bijvoorbeeld beeldende therapie ingezet, waarbij de eerste ervaringen positief zijn. In de interviews worden enkele methodes die medewerkers toepassen in hun werk specifiek genoemd, namelijk de schijf van vijf, mediation en contextueel werken, die hieronder verder worden toegelicht. Deze methodes worden als belangrijk en helpend ervaren in het werken met de doelgroep. De schijf van vijf wordt overigens niet alleen door maatschappelijk werkers ingezet, maar ook veel gebruikt door sociaal werkers en bij scholingsactiviteiten van JMWW.

Schijf van vijf

De schijf van vijf, ontwikkeld door de Amsterdamse wetenschapper Ido Abram (2017), is een methode om in gesprek te gaan over verschillende aspecten van de Joodse identiteit (zie ook Schneiders, 2012). Vijf ervaringsgebieden worden hierbij onderscheiden, namelijk (1) Joodse religie en traditie, (2) de band met Israël en het zionisme, (3) oorlog, vervolging en overleving, (4) persoonlijke geschiedenis en (5) vermenging van culturen.

Hoe groot de invloed van ieder ervaringsgebied is op de eigen Joodse identiteit is voor iedereen verschillend. Het is ook geen vaststaand gegeven, in de loop van iemands leven kan het gewicht van de verschillende ervaringsgebieden variëren. Een gesprek over de schijf van vijf kan mensen inzicht geven in hun eigen Joodse identiteit en waar die door bepaald wordt. Het kan confronterend zijn wanneer iemand beseft dat het aspect van oorlog, vervolging en overleving een veel groter deel van de identiteit bepaalt dan iemand zou willen. Of verhelderend, als iemand geen verbondenheid met de Joodse identiteit ervaart door de Joodse religie en traditie, maar wel vanuit zijn of haar persoonlijke (familie)geschiedenis of vermenging van cultuur door een gemengd huwelijk.

“Ik houd heel veel van het Jodendom. We hebben veel ellende op onze schouders, maar er zijn ook heel veel leuke dingen. Ik vind het mooi om daar over te vertellen. Bij sommige mensen is het wel 98% oorlog. Ik vind het dan mooi om te proberen dat het 78% wordt, want het Jodendom is veel meer.” — Medewerker JMWW

Mediation

Binnen het maatschappelijk werk van JMW is veel aandacht voor familierelaties en conflicten. Daarbij kan de hulp van een mediator ingeschakeld worden waarvoor enkele maatschappelijk werkers van JMW speciaal zijn opgeleid. Het doel van mediation is om de verschillende partijen in een conflict naar elkaar te laten luisteren en hen op die manier dichter bij elkaar te brengen. In een dergelijk bemiddelingsproces wordt een mediator ingezet als onafhankelijke en onpartijdige bemiddelaar.

“Wanneer familieleden naar elkaar moeten luisteren horen ze dingen die ze niet eerder hebben gehoord. Bijvoorbeeld dat het niet leuk is om een bevoorrechte positie in het gezin te hebben. De emoties die daarbij vrijkomen hebben vaak een link met relaties tussen ouders en kinderen, en dat heeft weer met de oorlog te maken.” — *Medewerker JMW*

Contextueel werken

Ieder mens is verweven in een netwerk van relaties. Bij een contextuele benadering staat centraal wat generaties lang wordt doorgegeven en ontvangen. Loyaliteit, rechtvaardigheid en betrouwbaarheid zijn hierin belangrijke thema's. Het zoeken naar een balans tussen geven en ontvangen. De invloed en doorwerking van de oorlog heeft alles te maken met relaties tussen generaties en familieleden. Zo is er bijvoorbeeld vaak geen oog meer voor hoe een familie er uitzag voor de oorlog. Het doorgeven van verhalen werd na de oorlog gestopt, omdat er niemand meer was die ze door kon vertellen. Wanneer hier weer meer oog voor komt, kan er weer een verbinding ontstaan met vorige generaties. Dat kan erg helpend zijn voor cliënten.

“Wanneer je problemen alleen als een individueel probleem benadert, mis je een belangrijke context, uitleg en duiding.”
— *Medewerker JMW*

4.3 Praktische ondersteuning

Oorlogswetten, fondsen en familiedossiers

JMW is een van de instellingen die door de overheid is aangewezen om personen te adviseren en te helpen bij het aanvragen van een uitkering op basis van wetten voor vervolgd. Dit kan gaan om de Wet Uitkeringen Vervolgingsslachtoffers (WUV) of de Wet

Uitkeringen Burger Oorlogsgetroffenen (WUBO). Daarnaast zijn er ook veel Duitse en wereldwijde fondsen en compensatieregelingen waar Joodse oorlogsgetroffenen aanspraak op kunnen maken, zoals de Claims Conference, het Gettofonds, het Gettopensioen of het Kindertransport fonds. Tot de huidige tijd aan toe komen er nog claims en tegemoetkomingen bij waar Joodse oorlogsgetroffenen aanspraak op kunnen maken. Een voorbeeld hiervan is de recente NS Tegemoetkoming Slachtoffers Transporten Tweede Wereldoorlog.

Met name ouderen krijgen hulp van JMW bij het aanvragen of herregistreren voor diverse fondsen en oorlogswetten voor vervolgen. Specifieke kennis over deze fondsen is nodig, maar ook inlevingsvermogen en begrip over wat een dergelijke aanvraag of herregistratie bij iemand los kan maken. Omdat deze fondsen betrekking hebben op de oorlog zal het gesprek hier ook over gaan. Er kunnen moeilijke of gevoelige vragen tussen zitten die paniek of onrust veroorzaken. Hierbij is het belangrijk dat je weet hoe je zo'n gesprek goed voert. Het zijn gevoelige onderwerpen, en met name voor een doelgroep die moeite kan hebben om anderen te vertrouwen en zich snel onveilig voelt, is het belangrijk dat iemand deskundig en inlevend is.

Omdat JMW vooral veel werk verricht met betrekking tot de Claims Conference, lichten we deze werkzaamheden hier in het bijzonder toe. De Claims Conference is een wereldwijd fonds, specifiek voor overlevenden van de Sjoa. Ouderen die aanspraak maken op dit oorlogsfonds komen onder andere in aanmerking voor extra thuiszorg, aanvullend op wat iedere ouder in Nederland kan krijgen, gefinancierd vanuit de Claims Conference. Medewerkers van JMW bezoeken deze ouderen voor de eerste indicatiestelling. Aan de hand hiervan wordt contact opgenomen met leveranciers voor thuiszorg en wordt gepaste zorg ingekocht. Dit is specialistisch werk: medewerkers moeten zowel de Claims Conference kennen als de Nederlandse regelgeving op het gebied van thuiszorg, zodat ze goed kunnen indiceren en weten wat ze kunnen bieden naast datgene wat in Nederland al standaard aangeboden wordt. Na de eerste indicatiestelling volgt een (half)jaarlijks evaluatiegesprek met de ouderen. Hierdoor blijft JMW in contact met deze ouderen en kunnen zij inspelen op mogelijke behoeftes die spelen en te maken hebben met het Joods-zijn.

Praktische ondersteuning wordt ook gegeven bij inzage in de zogeheten JOKOS-dossiers. Deze dossiers zijn eigendom van JMW en nu gearchiveerd in het Stadsarchief. In de jaren '60 werden de dossiers opgebouwd rondom claims die na de oorlog bij de Bondsrepubliek Duitsland werden ingediend voor tijdens de oorlog geroofde inboedel. Familieleden tot in de vierde graad kunnen deze dossiers inzien. Met name mensen die op zoek zijn naar hun Joodse wortels melden zich bij JMW voor inzage van het familiedossier. Wanneer mensen een verzoek tot inzage van een dossier indienen kunnen ze deze op het kantoor van JMW bekijken of een kopie thuis ontvangen. Ze worden daarbij gekoppeld aan een maatschappelijk werker die uitleg kan geven over het dossier.

“Er zijn best wat mensen, met name jongvolwassenen, die hopen dat ze in het dossier een brief of foto zullen vinden. Helaas is dit niet zo, maar soms kun je ze wel verder helpen in hun zoektocht om meer te weten te komen over hun familie. Daar kunnen ze begeleiding bij krijgen.” — Medewerker JMW

Tot slot zijn er ook nog diverse fondsen waar Joodse kinderen en studenten aanspraak op kunnen maken. Een voorbeeld hiervan is het Joods Jongeren Fonds, waar jongeren een aanvraag kunnen doen voor activiteiten op Joods gebied. Ook hierbij kan JMW ondersteunen.

Mantelzorg ondersteuning

Ondersteuning van mantelzorgers is iets waar JMW zich in de toekomst nog meer op zou willen richten. Hoewel mantelzorg voor veel Nederlanders pittig is, kan dit in Joods Nederland door verschillende redenen extra bemoeilijkt. Binnen families bestaan soms complexe relaties als gevolg van de doorwerking van oorlog. Kinderen voelen zich vaak erg verantwoordelijk voor hun ouders en offeren zich veel voor hen op. Ze streven naar de beste zorg voor hun ouders, terwijl ouders geregeld moeite hebben om zorg te aanvaarden en hun onafhankelijkheid op te geven. Daarnaast leunt de zorg voor een ouder vaak op één of enkele familieleden, als gevolg van de in de oorlog uitgemoorde families, het grote aantal familieleden in het buitenland, of de verstoorde relaties binnen de familie. Maar ook kinderen in het buitenland hebben vaak zorgen om hun ouder en vragen over hoe zij de mantelzorg op zich kunnen nemen.

Mantelzorgers die bij JMW komen voor hulp worden vaak individueel gezien door een maatschappelijk werker. Zij bieden zowel praktische hulp als ook emotionele ondersteuning, bijvoorbeeld om patronen in de ouder-kind relatie te begrijpen en eigen grenzen aan te leren geven. Daarnaast zijn er gespreksgroepen voor mantelzorgers om bij elkaar steun, herkenning en erkenning te vinden in obstakels bij het verlenen van mantelzorg. In de groepen wordt ook praktische ondersteuning gegeven. Het Nederlandse systeem van vergoedingen, verzekeringen en hulp voor ouderen zit ingewikkeld in elkaar. Voor veel mantelzorgers is het onduidelijk waar men terecht kan voor een rolstoel, hulp in de huishouding of persoonlijke verzorging. Het voordeel van deze praktische ondersteuning vanuit een Joodse organisatie is dat de context waarin de zorg plaatsvindt, en daarmee de mogelijke ondersteuning op Joods gebied, meegenomen worden.

4.4 Joodse activiteiten

Door het hele land verspreid worden door opbouwwerkers en vrijwilligers van JMW Joodse activiteiten georganiseerd voor Joods Nederland. Voorbeelden hiervan zijn de maandelijkse koffieochtenden, telefooncirkels voor ouderen, lezingen, vieringen rondom de feestdagen, excursies en ontmoetingsgroepen. Ook is er in Amsterdam een ontmoetingscentrum, Lev, waar zestig plussers terecht kunnen voor informatie en advies, sociale contacten en creatieve activiteiten.

Doelen

Het werk van het team Joods Leven heeft meerdere doelen. Allereerst voorziet het in de behoefte om contact te hebben met andere Joden. Zoals eerder gezien geldt dit met name ook voor Joden buiten de omgeving van Amsterdam en degenen die niet bij een kerkgenootschap behoren. Ook kan het belangrijk zijn voor degenen die alleen een Joodse vader hebben, en daardoor in verschillende kringen niet als Joods gezien worden. Erkenning en herkenning spelen hierin een grote rol, als ook de mogelijkheid om te praten en zonder te veel woorden begrepen te worden, en het tegengaan van eenzaamheid.

Daarnaast hebben de activiteiten als doel om de Joodse identiteit te versterken. De gedachte hierachter is dat, hoe sterker de identiteit is, hoe veerkrachtiger en steviger men in de wereld kan staan. Dat geldt uiteraard niet alleen voor Joden. Met de ervaringen van oorlog, vervolging en

antisemitisme is dit voor de Joodse gemeenschap echter van groot belang. JMW heeft na de oorlog een belangrijke rol gespeeld in het opnieuw laten bestaan en vormgeven van de Joodse gemeenschap in Nederland, en ziet het juist nu weer als taak om de gemeenschap te ondersteunen bij haar zelfbewustzijn en veerkracht.

Hiermee samenhangend is het versterken van weerbaarheid ook een belangrijk aspect in diverse activiteiten van JMW. Vragen als ‘hoe kom ik uit voor mijn Joodse achtergrond’, ‘ben je trots op je Joodse achtergrond’ of ‘hoe ga je om met antisemitische uitspraken’ komen bij veel activiteiten naar voren.

Activiteiten voor ouderen

Bij het proces van ouder worden speelt voor veel ouderen ook het teruggaan naar de Joodse wortels een rol. Verschillende activiteiten georganiseerd voor ouderen, zoals de maandelijkse koffieochtenden die verspreid door het land plaatsvinden en activiteiten bij Lev, voorzien in deze behoefte. De koffieochtenden worden veelal zelfstandig georganiseerd door vrijwilligers van JMW in diverse plaatsen in Nederland. Ouderen kunnen elkaar hier maandelijks ontmoeten en vinden bij elkaar herkenning en ruimte om over hun verleden te praten. Soms wordt er ook een activiteit aan deze ochtenden gekoppeld, zoals een lezing over een Joods thema, muziekgroep of een creatieve activiteit. Hoewel vrijwilligers een hoofdrol hebben in de organisatie is er ook altijd een medewerker van JMW aanwezig om hulp te bieden wanneer dat nodig is.

“Sommige ouderen vinden het nog altijd eng om te zeggen dat ze Joods zijn. Maar ze willen de Joodse identiteit die ze vroeger afgestoten hebben weer terug. Als ze een paar keer op een koffieochtend geweest zijn ervaren ze de vrijheid om daarover te praten. Ze hoeven niet meer bang te zijn.” — *Vrijwilliger JMW*

Ook het Brievenproject van JMW sluit aan bij de behoefte van ouderen om over de oorlog te spreken. Ouderen wisselen daarbij brieven uit met middelbare scholieren, waarin zij schrijven over hun oorlogservaringen.

Catom voor Israëli's

Voor de groep Israëli's in Nederland heeft JMW een specifiek aanbod onder de naam Catom (voorheen Tsavta). Catom organiseert ontmoetingsdagen,

cursussen en themabijeenkomsten en beheert bijvoorbeeld ook een besloten groep op Facebook, waar meer dan 1000 mensen aan deelnemen en die nog steeds groeiende is. Ook wordt samengewerkt met andere organisaties voor Israëli's. Alle activiteiten zijn erop gericht om Israëli's in contact te brengen met elkaar, het sociale netwerk te versterken, de Israëlische cultuur in Nederland te kunnen delen en Israëli's te ondersteunen in de integratie in Nederland. Vanuit JMW worden ook activiteiten georganiseerd om de Israëlische en Nederlandse Joden dichter bij elkaar te brengen. Volgens één van de geïnterviewde medewerkers is hier echter nog een slag te slaan om beide groepen bij dergelijke activiteiten te betrekken en verbinding en integratie te bewerkstelligen.

Verbinding met niet-Joden

Naast alle activiteiten voor Joden worden er ook activiteiten georganiseerd die Joods Nederland verbinden met niet-Joods Nederland. Hierbij worden vaak gemeenschappelijke eigenschappen en doelen gezocht, zoals het leven als minderheid of te maken krijgen met discriminatie. Recent is JMW bijvoorbeeld een samenwerking aangegaan met Transgender Netwerk Nederland (TNN) en Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) om cursussen in Krav Maga, een Israëlische verdedigingssport, in het land aan te bieden. Dit heeft als doel om zowel de mentale als fysieke weerbaarheid te versterken. Daarnaast zijn er ook ontmoetingen tussen Joodse en moslimvrouwen in het activiteitencentrum Lev en is er een debatreeks georganiseerd in Pakhuis de Zwijger.

4.5 Informatie- en adviescentrum

Naast het maatschappelijk werk en het sociaal werk voor Joods Nederland, heeft JMW ook een verbindingsfunctie tussen Joden en niet-Joden en Joodse en niet-Joodse organisaties. Zij behartigen de belangen voor Joods Nederland op veel verschillende terreinen en ondersteunen Joodse netwerken door het hele land. Zo kunnen hulpverleners vanuit reguliere instellingen die te maken hebben met Joodse cliënten en hier vragen over hebben, terecht bij JMW voor informatie en advies. Maar JMW zet ook actief in op het delen van hun kennis en expertise met niet-Joodse organisaties. Op deze manier kunnen zij ook van betekenis zijn voor mensen waarbij het Joods-zijn wellicht meer op de achtergrond speelt en die zich niet actief melden bij JMW.

Benjamin

De *Benjamin* is het gratis kwartaalblad van JMW voor iedereen met een Joodse achtergrond. Het magazine brengt verdieping over Joodse onderwerpen in Nederland en daarbuiten, met de nadruk op mensen, cultuur en samenleving. Ook wordt het aanbod van diensten en activiteiten van JMW hierin gepresenteerd. Het magazine heeft een groot bereik met meer dan 8000 adressen waarop het blad wordt bezorgd en wordt erg gewaardeerd binnen Joods Nederland. Het blad heeft ook een verbindende functie tussen Joden in Nederland, juist ook omdat het gelezen wordt door mensen die niet tot een van de kerkgenootschappen behoren.

Joodse geborgenheid

De cursus Joodse Geborgenheid is speciaal ontwikkeld voor (zorg) professionals in de reguliere zorg die in contact komen met Joodse cliënten. De cursus bestaat uit een e-learning module Basiskennis Jodendom, waarin men leert over de belangrijkste gebeurtenissen en gebruiken in het Joodse leven, de Joodse feestdagen, maar ook over de gevolgen van de oorlog. Ook zijn diverse filmpjes beschikbaar die gemaakt zijn in samenwerking met andere Joodse zorginstellingen, om scholing te geven over belangrijke aspecten van het Jodendom. Na het volgen van de e-learning volgen twee of drie trainingdagen, aangepast aan de trainingsgroep, waarop men ingaat op de impact van de Joodse identiteit en het oorlogsverleden op gedrag en behoeftes van de cliënt.

Freyda

Freyda is een voorbeeld van hoe JMW probeert nieuwe wegen te vinden om aan te blijven sluiten bij de vragen en behoeftes van Joods Nederland. *Freyda* richt zich met name op jongeren (25- tot 45-jarigen) en Joden die meer met hedendaags Joods leven bezig zijn en minder geassocieerd willen worden met oorlog en problemen. Het is een online platform waar mensen allerlei artikelen kunnen lezen die ingaan op vragen over wat het betekent om Joods te zijn en Joods te leven. Ook worden er activiteiten georganiseerd voor deze doelgroep. Naast de website wordt ook Instagram veel ingezet. Met het platform wil *Freyda* ruimte creëren om mensen die met dezelfde vragen rondlopen of juist een totaal andere kijk op het leven hebben aan elkaar te verbinden.

4.6 Samenvattend

In dit hoofdstuk wordt duidelijk dat JMW een breed palet aan hulp- en dienstverlening biedt waarmee de organisatie probeert aan te sluiten op de vele diverse vragen en behoeftes die spelen binnen Joods Nederland. Voor goede hulp- en dienstverlening zijn specifieke kennis en expertise nodig. Allereerst contextgebonden kennis, oftewel kennis over de context van oorlog en vervolging, en de behoeftes die daaruit voortkomen. Maar daarnaast ook cultuurspecifieke kennis van het hedendaagse Joodse leven in al haar facetten. Een bijzondere methode die door JMW breed wordt ingezet is de schijf van vijf van Ido Abram waarin vijf aspecten van de Joodse identiteit worden beschreven. Deze vijf aspecten helpen cliënten om hun binding tot het Jodendom te begrijpen en uit te leggen.

De maatschappelijke hulpverlening van JMW richt zich op individuele cliënten, met name van de eerste en tweede generatie. Voor ouderen komt dit vaak neer op 'leun en steun contact', met als doel om hen te helpen om te gaan met herinneringen en angsten die in de laatste levensfase kunnen opspelen. Individuele gesprekken met cliënten van naoorlogse generaties richten zich bijvoorbeeld op het inzicht krijgen in familiepatronen. Ook zijn er gespreksgroepen, waar men lotgenoten kan ontmoeten en herkenning kan vinden.

Naast maatschappelijke hulpverlening biedt JMW ook praktische ondersteuning, zoals bij aanvragen rondom oorlogswetten en fondsen. Ook mantelzorgers kunnen praktische hulp krijgen in de zorg die zij verlenen. Dit gaat vaak samen met maatschappelijke hulpverlening. Een belangrijk deel van het aanbod van JMW bestaat daarnaast uit het organiseren van allerlei activiteiten, allereerst gericht op ontmoeting en verbinding tussen Joden, maar ook op versterking van de Joodse gemeenschap en identiteit en het versterken van weerbaarheid. Voor de groep Israëli's in Nederland biedt JMW een specifiek aanbod, onder de naam Catom. Hierbij staat ontmoeting centraal. Ook worden er activiteiten georganiseerd tussen Joden en niet-Joden die als doel hebben om te verbinden.

Tot slot is JMW ook een centrum voor informatie en advies en een verbinder tussen Joodse en niet-Joodse (zorg)instellingen. Dit wordt onder andere gedaan door het geven van scholing en trainingen, het uitgeven van het tijdschrift *Benjamin* en het onderhouden van het internetplatform *Freyda* voor jongeren.

In het volgende hoofdstuk kijken we naar de kansen en uitdagingen voor JMW in de toekomst. Is de kennis en ervaring van JMW specifiek voor Joods Nederland, of kan dit ook bijdragen aan de zorg voor andere (recente) oorlogsgetroffenen? En hoe zien medewerkers en cliënten de toekomst van JMW, nu de eerste generatie steeds kleiner wordt?

5. BLIK OP ANDERE GETROFFENEN EN DE TOEKOMST

In dit hoofdstuk willen we allereerst breder kijken dan Joods Nederland. In hoeverre kan de kennis en ervaring van JMW met Joods Nederland ook een bijdrage leveren aan de zorg voor andere (recente) oorlogsgetroffenen? Op welke terreinen kan bijvoorbeeld worden samengewerkt met andere organisaties die werken met getroffenen uit de Tweede Wereldoorlog en hun nabestaanden, zoals Stichting Pelita doet voor de Indische en Molukse gemeenschap. Of is kennisdeling mogelijk met organisaties die zich richten op asielzoekers en vluchtelingen met recentere oorlogservaringen, zoals het landelijk expertisecentrum Pharos en ARQ Kenniscentrum Migratie? Met bovengenoemde drie organisaties zijn we in gesprek gegaan om te verkennen of thematieken bij hun doelgroepen overeenkomen, of verschillen met de in hoofdstuk drie beschreven thema's die kunnen spelen binnen Joods Nederland. Ook is gekeken naar mogelijk zinvolle manieren van kennisdeling en samenwerking.

Daarnaast werpen we een blik op de toekomst. Wat verwachten cliënten van JMW in de toekomst en waar hoopt JMW over vijf of tien jaar te staan? Welke uitdagingen zien medewerkers om bij te kunnen blijven dragen aan het welzijn van Joden in Nederland?

5.1 Ontwikkelingen in de jaren '80 en '90

De vraag rondom het delen van kennis over de zorg voor oorlogsgetroffenen van de Tweede Wereldoorlog en recentere conflicten is niet nieuw. In de jaren '80 en '90 waren er diverse groepen die dit vanuit het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (het huidige ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport) onderzochten en hier programma's voor opzetten. Zo werd in 1985 de Projectgroep Behandeling Oorlogs- en Geweldsgetroffenen (PBOG) opgericht, vanuit de wens om meer samenhang aan te brengen in het hulpaanbod van de instellingen voor oorlogs- en geweldsgetroffenen (Onderzoeksgids Oorlogsgetroffenen WO2, n.b.). Zij adviseerde om samenwerkingsverbanden tussen specifieke en algemene instellingen te verwezenlijken, wat leidde tot de instelling van de Projectgroep Netwerkontwikkeling. Deze heeft in 1990 een advies uitgebracht over de wijze waarop een samenhangend stelsel van voorzieningen voor een brede groep van hulpvragers met geweldsproblematiek tot stand gebracht kan worden. Op grond van dit advies werd de Stuurgroep

Netwerkontwikkeling ingesteld (Borst-Eilers, 1994). Diverse organisaties, waaronder JMW, Stichting Pelita, Stichting 1940-1945, de Stichting Burger-Oorlogsgetroffenen en Pharos deden hieraan mee. Uiteindelijk zou de samenwerking tussen de organisaties een overbruggingsfase zijn in het proces van integratie van de doelgroep-specifieke hulpverlening in de algemene hulpverlening. Na extern onderzoek werd in 1995 besloten dat werd afgezien van een verdere samenwerking tussen de getroffenorganisaties (Borst-Eilers, 1995). Er bleek onvoldoende draagvlak te zijn; verschillen in visie en werkwijze en de wens tot identiteitsbehoud speelden daarbij een rol.

5.2 Overeenkomsten en verschillen

Veel thema's rondom zorg en welzijn die spelen binnen Joods Nederland, zijn herkenbaar bij andere groepen oorlogsgetroffenen. Ook de hulp die JMW biedt via maatschappelijk werk en activiteiten, komt voor een groot deel overeen met andere organisaties die werken met andere oorlogsgetroffenen, al heeft de ene organisatie hier meer mogelijkheden toe dan de andere. Tegelijk blijken er ook verschillen te zijn. Zo is het moeilijk om te spreken over dé doorwerking van oorlog. De context van, en ervaringen tijdens, een oorlog zijn bepalend voor de gevolgen hiervan in de jaren erna. Daarnaast zijn de contextgebonden aspecten vaak verweven met cultuurspecifieke aspecten. Ter illustratie gaan we op enkele thema's dieper in.

Herkenning en erkenning

Wanneer oorlogsgetroffenen, met diverse achtergronden en oorlogservaringen, elkaar ontmoeten vinden zij vaak veel herkenning bij elkaar. De gevoelens van dreiging en ontwrichting als gevolg van oorlogservaringen, en de psychische processen die daarbij meespelen begrijpt men vaak goed. Ook vragen rondom identiteit zijn met name onder tweede generatie getroffen en herkenbaar.

“We hebben gezien dat vriendschappen ontstaan op basis van gedeelde ervaringen tussen bijvoorbeeld vluchtelingen en mensen die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, of veteranen die op missie zijn geweest.” — Medewerker Pharos

Het vinden van herkenning en erkenning tussen oorlogsgetroffenen is echter beperkt. In de praktijk zoekt en vindt men vooral herkenning binnen

de ‘eigen’ groep. Molukkers vinden vooral steun bij andere Molukkers, en Joden bij Joden. Een ‘hiërarchie van leed’, die kan ontstaan binnen de eigen groep – waarbij een rangorde wordt gemaakt van leed dat erger zou zijn dan ander leed – kan ook spelen tussen groepen. In plaats van herkenning te vinden bij elkaar, strijdt men om erkenning van het geleden leed, zo stelt één van de geïnterviewden.

Wantrouwen en (on)afhankelijkheid

Zoals in hoofdstuk drie beschreven is zien we bij een groep Joodse ouderen een sterke drang naar autonomie en regie over het eigen leven. Dit kan voortkomen uit wantrouwen richting anderen, en de angst om zwakte toe te geven wat in de oorlog dikwijls de dood tot gevolg had. Waar dit wantrouwen binnen de Joodse groep kan leiden tot het stellen van hoge eisen, vasthoudendheid en opkomen voor zichzelf, zien we bijvoorbeeld bij de Indische en Molukse groep vaker een zorgverlegenheid, waardoor zij hulp afhouden of afwijzen. Cultuurspecifieke aspecten kunnen hiermee te maken hebben. Vaak wordt er de voorkeur aan gegeven om zaken binnen de familie op te lossen, voortkomend uit de gedachte dat kinderen voor hun ouders horen te zorgen. De norm binnen de gemeenschap is dat men het samen oplost, men ‘heeft elkaar’. Daarnaast is het belangrijk om niet in verlegenheid te worden gebracht, en wil men gezichtsverlies voorkomen. Net als bij veel Joden, speelt echter in de zorgverlegenheid ook het wantrouwen naar de overheid of instanties door ervaringen uit het verleden.

“Op een dag kwam de gemeente bij een Indische oudere op bezoek om te kijken of zij extra hulp nodig had. In plaats van de situatie te laten zien zoals die is, werd het hele huis van tevoren schoongemaakt en lekkere hapjes klaargemaakt. Alles voor een mooie presentatie naar de buitenwereld. Binnen de cultuur ontvang je gasten op een manier dat het hen aan niets ontbreekt en de gast belast je niet met jouw problemen.” — *Medewerker Stichting Pelita*

Bij vluchtelingen en asielzoekers kunnen oorlogservaringen leiden tot een afhankelijke houding. Voor mensen die opgroeiden in meer dictatoriale regimes, zoals in Eritrea, kon een houding van autonomie en onafhankelijkheid gevaarlijk zijn. Vaak is te zien dat zij zich ook in Nederland afhankelijk opstellen. Ook hierbij kunnen cultuurspecifieke aspecten een grote rol spelen. Dit laat zien dat diverse oorlogservaringen

bij groepen getroffen en tot verschillende gevoelens en gedragingen kunnen leiden.

Complexe familierelaties

Moeizame familieverhoudingen blijken bij veel groepen oorlogsgetroffenen te spelen. Tegelijk heeft dit diverse oorzaken en uitingsvormen. Binnen Joodse gezinnen zien we dat kinderen, geboren na de oorlog, een grote loyaliteit richting ouders kunnen ervaren om wat zij in de oorlog hebben meegemaakt. Tegelijk kunnen ze zich emotioneel tekort gedaan voelen. Ouders waren, als gevolg van hun oorlogservaringen, soms niet in staat om hun kinderen de liefde of geborgenheid te geven die zij nodig hadden. Dit kon complexe verhoudingen binnen families tot gevolg hebben. In de Indische gemeenschap komen ook complexe relaties voor, maar deze spelen meestal meer onder de oppervlakte en worden minder naar buiten gebracht. Kinderen kregen bijvoorbeeld geregeld een harde opvoeding, maar naar buiten toe was het devies om niet op te vallen, zich zoveel mogelijk aan te passen en gezichtsverlies te beperken. Daarnaast kent de Indische gemeenschap meer grote en hechte families en hebben zij, anders dan Joodse families, minder de ervaring dat hele families zijn uitgemoord. Bij asielzoekers of vluchtelingen kunnen conflictueuze familieverhoudingen te maken hebben met het opgroeien tussen twee culturen, veranderende man en vrouw verhoudingen in het nieuwe land, en traditionele verwachtingen ten opzichte van emancipatie en onafhankelijkheid die in Nederland veelal aangemoedigd wordt.

Groepsverschillen

Wanneer we naar demografische en sociaaleconomische factoren kijken, verschillen Joodse Nederlanders erg van recente oorlogsgetroffenen. De groep vluchtelingen en asielzoekers vormt enerzijds een heel kwetsbare groep, met gemiddeld genomen meer (psychische) problematiek en ziektes. Anderzijds ervaren zij vaker barrières in de toegang tot zorg, bijvoorbeeld door andere ideeën over wat zorg inhoudt of door taal en cultuurbarrières. Daarbij is het belangrijk dat we niet uit het oog verliezen dat recente oorlogsgetroffenen in Nederland een heterogene groep is, met veel verschillende achtergronden. Zij worden vaak gezien als een groep, maar de vraag is in hoeverre zij zichzelf ook daarmee identificeren. Joden in Nederland bekleden maatschappelijk gezien een andere positie dan vluchtelingen en hebben ook minder te maken met achterstanden op het gebied van taal, educatie of kennis over gezondheidszorg.

Daarmee is dit een andere groep die ook op een andere manier bereikt en aangesproken dient te worden.

5.3 Mogelijkheden voor samenwerking

Vanuit de ervaringen met zorg voor oorlogsgetroffenen na de Tweede Wereldoorlog zijn veel lessen geleerd die ook nu worden toegepast door organisaties die zich inzetten voor recente oorlogsgetroffenen. Zo is er bijvoorbeeld veel meer bewustzijn gekomen over overdracht van trauma's en doorwerking in generaties. Ook wordt er meer geïnvesteerd in het vroegtijdig onderkennen van psychische problematiek.

“Eén van de *lessons learned* vanuit de Tweede Wereldoorlog is dat we ons meer richten op kinderen en de tweede generatie. Er is veel aandacht voor kinderen van vluchtelingen. Er wordt veel in geïnvesteerd om moeilijkheden niet te verzwijgen en negeren, maar aandacht te geven. Al wordt er nog steeds veel gezwegen.”

— *Medewerker Pharos*

Een groot voordeel van organisaties als JMW en Stichting Pelita is dat zij niet alleen veel kennis en ervaring hebben over de specifieke zorg aan hun doelgroep, maar ook heel dicht bij de doelgroep staan. Ze zijn vertrouwd voor de doelgroep, kennen de achtergrond en sluiten aan bij de behoeftes en cultuur van de doelgroep. Daarom bereiken deze doelgroep-specifieke organisaties hun doelgroep ook goed. De organisaties hebben hun eigen cultuur en manier van werken, afgestemd op de doelgroep. Voor meer recente oorlogsgetroffenen zien we dat er diverse kleine stichtingen en verenigingen worden opgericht door, en voor, de eigen doelgroep. Zo zetten Syriërs zich in voor andere Syriërs, Somaliërs voor Somaliërs en Afghanen voor Afghanen. Dit biedt voor velen een basis van vertrouwen en begrip omdat vanuit de eigen context, taal en cultuur hulp wordt verleend.

Uit de interviews komt het beeld naar voren dat het delen van de kennis en ervaring van JMW voor andere oorlogsgetroffenen met name zinvol kan zijn op het niveau van organisatie en medewerkers. Aan de soort hulp- en dienstverlening zoals JMW die uitvoert is ook binnen veel groepen recente oorlogsgetroffenen behoefte, maar dan wel vanuit de eigen context. Het uitwisselen van kennis en ervaring met medewerkers van diverse doelgroep-specifieke organisaties kan zinvol zijn om inspiratie op te doen, herkenning te vinden en te leren van elkaar. Dit zou ook kunnen in de

vorm van deskundigheidsbevordering over meer generieke thema's zoals mantelzorgondersteuning of de aanvragen rond oorlogswetten, waar zowel Stichting Pelita als JMW veelvuldig mee te maken hebben. Hierbij blijft het wel belangrijk om de kennis weer te toetsen en toe te passen op de eigen doelgroep.

5.4 JMW en de toekomst

Op de vraag hoe JMW er over vijf of tien jaar uitziet reageren de geïnterviewden in eerste instantie grotendeels eenduidig; ook dan ligt er nog een grote taak voor JMW. Allereerst in de zorg voor de naoorlogse generaties. Het ouder worden van de tweede generatie zal samengaan met verlies van afleidingsmogelijkheden, eenzaamheid vanwege moeizame relaties en daarmee mogelijk vergroting van specifieke hulpbehoeftes.

“Het geeft mij een gevoel van veiligheid dat JMW er zal zijn in de toekomst, als ik het over tien jaar misschien hard nodig zal hebben als ik ouder ben.” — *Clïënt JMW, tweede generatie*

De hoop wordt gedeeld dat de oorlogsgerelateerde problematiek zal uitdoven, en niet verder wordt overgedragen op volgende generaties. Tegelijk leert de ervaring van de geïnterviewde medewerkers dat dit niet in de komende vijf of tien jaar zal gebeuren. Vanuit dit perspectief heeft de derde generatie in de toekomst mogelijk meer aandacht nodig. Tot nu toe wordt deze groep in mindere mate gezien bij JMW, waarvoor het platform *Freyda* is opgezet. Bij de tweede generatie zien we dat veel hulpvragen pas op latere leeftijd naar boven komen. Onderzoek naar de derde generatie is spaarzaam en het is onbekend welke invloed de oorlog op deze generatie mogelijk heeft in de toekomst. Wel zien we dat het zoeken naar het verleden ook bij hen een rol speelt en naar verwachting blijft spelen.

Het is de wens van veel geïnterviewden dat JMW door zal blijven gaan met het werk dat zij doen voor Joods Nederland in brede zin. Naast de contextgebonden behoeftes blijven de cultuurspecifieke thema's naar verwachting een rol spelen, zoals vragen rondom de identiteit, wat het Joods-zijn betekent, het leven in een minderheidscultuur en omgaan met antisemitisme. Juist wanneer antisemitisme toeneemt is het heel belangrijk dat er een Joodse hulporganisatie bestaat. Ook wordt de hoop gedeeld dat JMW zal blijven bestaan voor mensen met algemene

hulpvragen, zoals hulp bij financiën of huisvesting. Specifieke kennis over het Jodendom, hedendaags Joods Nederland en de Joodse zorgkaart, zoals bij JMW aanwezig, is daarbij zeker helpend. Verder blijft ook de verbindende functie die JMW heeft tussen Joden en niet-Joden belangrijk.

Het aanbod van hulp- en dienstverlening van JMW zal in de toekomst verschuiven. Sommige activiteiten, zoals de activiteiten gericht op de eerste generatie en het aanvragen van oorlogsfondsen, zullen minder worden. Maar met andere behoeftes van volgende generaties, zullen mogelijk ook weer nieuwe activiteiten gevonden worden. De vraag is wel of JMW in de toekomst nog financiering krijgt vanuit de overheid of andere fondsen als de eerste generatie er niet meer is. Verder wordt de verwachting gedeeld dat de functie van maatschappelijke begeleiding minder wordt voor de derde generatie. In het huidige zorgsysteem zullen zij eerder bij een psycholoog terecht komen voor psychische problemen dan bij een maatschappelijk werker van JMW. Het is nu al de ervaring van geïnterviewden buiten de regio Amsterdam, voor wie hulpverlening van JMW moeilijker bereikbaar is, dat ook reguliere hulpverlening kan voldoen. Joodse activiteiten verspreid door Nederland, en daarmee plekken van ontmoeting en verbinding waar mensen terecht kunnen met hun vragen en problemen, worden dan nog belangrijker.

5.5 Samenvattend

In dit hoofdstuk komt de vraag aan bod in hoeverre de kennis en expertise van JMW kunnen bijdragen aan de zorg voor (recente) oorlogsgetroffenen. De vraag naar mogelijkheden voor samenwerking tussen organisaties die zich inzetten voor oorlogsgetroffenen is niet nieuw. Ook in de jaren '80 en '90 werd hierover gesproken. Enerzijds zijn er veel overeenkomsten tussen oorlogsgetroffenen. De gevoelens van ontwrichting, het verlies van geliefden en constante dreiging van gevaar is herkenbaar voor iedereen die te maken heeft gekregen met oorlog. Lessen die geleerd zijn sinds de Tweede Wereldoorlog worden ook nu gebruikt voor recente getroffen. Zo is er meer aandacht voor de doorwerking van oorlog in volgende generaties. Anderzijds zijn er ook veel verschillen in context en cultuur die bepalend zijn voor hoe getroffen omgaan met hun ervaringen. Zo kunnen oorlogservaringen bij de ene groep leiden tot een heel onafhankelijke houding, zij kan niemand vertrouwen, terwijl anderen zich juist afhankelijk opstellen omdat autonomie in de oorlog levensgevaarlijk was.

Organisaties die werken met oorlogsgetroffenen hebben vaak een hele sterke en directe connectie met hun doelgroep, waardoor de zorg die zij bieden heel nauw aansluit bij de context en cultuur van de groep. Uitwisseling van kennis en expertise lijkt met name op organisatie- en medewerkersniveau zinvol.

In de toekomst zal het werk van JMW door demografische ontwikkelingen voor de eerste generatie wegvallen. Het aanbod van hulp- en dienstverlening zal naar verwachting meer verschuiven naar volgende generaties, waarbij zowel aandacht zal blijven voor hulp die voortkomt uit de doorwerking van oorlog, als hulp die te maken heeft met cultuurspecifieke thema's zoals het leven als minderheid in Nederland en antisemitisme. Activiteiten die de Joodse identiteit en weerbaarheid versterken zullen daarin blijvend een belangrijk onderdeel zijn.

6. CONCLUSIES

In dit hoofdstuk geven we antwoord op de drie hoofdvragen van dit verkennend onderzoek.

Wat zijn de behoeftes op psychisch en sociaal vlak van mensen die zich bij JMW melden?

Cliënten melden zich bij JMW met een grote diversiteit aan vragen en behoeftes. Veel van deze vragen komen voort uit de impact die de Tweede Wereldoorlog nog altijd heeft op de eerste generatie, dat wil zeggen degene die de oorlog aan den lijve hebben ondervonden. In het ouderwordingsproces krijgen zij vaak te maken met herinneringen die meer naar boven komen, waarbij oude angsten die zij tijdens de oorlog hadden kunnen herleven. Ook is er vaak een groeiende behoefte om over de oorlog te spreken, en daarmee aan iemand die vol begrip een luisterend oor kan bieden en kan helpen om gevoelens te plaatsen. Door kleine families, een gebrek aan vertrouwen dat voortkomt uit alles wat in, en na de oorlog is gebeurd, moeite om met verlies en afscheid om te gaan en moeizame relaties binnen families, is de eenzaamheid vaak groot. Verder is er behoefte aan hulp bij de aanvraag van de vele oorlogsfondsen en wettelijke regelingen voor oorlogsgetroffenen.

Ook bij de tweede generatie die opgroeide met ouders die getraumatiseerd waren liet de oorlog soms diepe sporen na. Hun vragen en behoeftes liggen vaak in de zoektocht naar de eigen identiteit en het bestaansrecht: hoe verhoud ik mij tot het Joods-zijn, wat betekent dit voor mij, wie ben ik als individu, en mag ik zijn wie ik ben? Vaak spelen er complexe relaties binnen families, tussen ouders en kinderen en tussen broers en zussen onderling. Aan de ene kant is er een grote loyaliteit richting ouders, aan de andere kant is men zich ook bewust van emotionele tekortkomingen door de opvoeding. Dit kan voor moeilijkheden zorgen bij bijvoorbeeld mantelzorg voor de ouders, maar ook doorspelen in het aangaan van stabiele relaties. Jongeren, de derde generatie, melden zich op dit moment in mindere mate met vragen bij JMW, hoewel de oorlog ook in deze generatie kan doorwerken.

Naast alle vragen die te maken hebben met de context van oorlog, vervolging en geweld komen cliënten ook bij JMW met vragen en

behoeftes die voortkomen uit het Joods-zijn in de hedendaagse Nederlandse samenleving. Zo is er bijvoorbeeld een grote behoefte aan herkenning en contact met andere Joden. Zeker voor Joden die niet aangesloten zijn bij een kerkgenootschap maar wel veel waarde hechten aan culturele tradities, zoals het vieren van de Joodse feestdagen, is dit belangrijk. Er is een grote behoefte aan het ontmoeten van elkaar en met anderen met dezelfde achtergrond te kunnen discussiëren over onderwerpen zoals antisemitisme in Nederland of gebeurtenissen in Israël. Mensen komen ook bij JMW voor hele algemene vragen, bijvoorbeeld rondom financiën of huisvesting. Doordat JMW een vertrouwde organisatie is voor Joods Nederland, en medewerkers begrip hebben voor de culturele en religieuze achtergrond, sluit de hulpverlening goed aan bij meer algemene behoeftes.

Tot slot zijn er ook nog Joodse migranten die zich melden bij JMW. Zij hebben vaak weinig contact en verbinding met Nederlandse Joden, en komen met andere vragen en behoeftes. Hun vragen hebben bijvoorbeeld te maken met integratie in Nederland. Veel Israëlische migranten hebben behoefte aan contact met andere Israëli's.

Welke werkwijzen worden door JMW toegepast in de zorg- en dienstverlening?

JMW sluit in haar werkwijzen en hulpaanbod nauw aan bij de behoeftes van de cliënten. Ten eerste wordt maatschappelijke hulp geboden door frequent 'leun en steun contact' met ouderen, individuele gesprekken en gespreksgroepen. Vrijwilligers worden ingezet om cliënten te bezoeken voor een praatje en ook om praktische hulp te bieden. Maatschappelijke hulpverlening kan bijdragen aan het leren omgaan met de gevolgen van oorlogservaringen, het inzicht in bijvoorbeeld familiepatronen die ontstaan zijn door oorlogservaringen, en het uiten van gevoelens en emoties. Ook draagt het bij aan het vinden van erkenning en herkenning, bijvoorbeeld door het ontmoeten van lotgenoten in gespreksgroepen. Omdat veel vragen te maken hebben met de impact en doorwerking van de oorlog is het belangrijk dat medewerkers hierover kennis en ervaring hebben. Ook de kennis van het Jodendom en hedendaags Joods Nederland is belangrijk in deze specifieke hulpverlening. Drie methodes worden in het bijzonder genoemd omdat zij aansluiten bij de behoeftes van de doelgroep, namelijk mediation, contextueel werken en de schijf van vijf.

Ten tweede biedt JMW praktische ondersteuning bij fondsaanvragen zoals indicatiestellingen en evaluaties voor de Claims Conference, en ondersteuning van mantelzorgers. Voor deze praktische ondersteuning is specialistische kennis nodig van het fonds, het Nederlandse zorgsysteem, en ook ervaring met de doelgroep.

Ten derde organiseert JMW met een groot team aan vrijwilligers veel activiteiten. In de eerste plaats voor ouderen, waar ontmoeting en lotgenotencontact centraal staat. Maar ook voor anderen om verbinding tussen generaties en Joden onderling te versterken. Dit heeft als doel om de Joodse identiteit te versterken en hen weerbaarder te maken in de huidige samenleving. Met dit doel worden ook verbindende activiteiten georganiseerd tussen Joden en niet-Joden.

JMW houdt zich tot slot ook bezig met de verspreiding van kennis en informatie. Dit doen zij zowel voor Joods Nederland als voor een algemeen publiek, bijvoorbeeld via kwartaalblad *Benjamin* en het internet platform *Freyda*. Ook voorziet JMW (zorg)professionals in de reguliere zorg van informatie en advies wanneer deze te maken hebben met Joodse cliënten en ontwikkelen hiervoor scholing en trainingen. Zo zijn zij een verbinder tussen Joodse en niet-Joodse (zorg)instellingen.

Welke uitdagingen zijn er voor de toekomst om bij te kunnen dragen aan het welzijn van Joden in Nederland?

Lerende organisatie

Allereerst komt in het onderzoek duidelijk naar voren dat de kracht van JMW ligt in de nabijheid die zij heeft tot Joods Nederland, de specifieke kennis en ervaring die medewerkers hebben en de nauwe aansluiting bij de vragen en behoeftes van deze groep. Het is belangrijk dat JMW dit unieke Joodse karakter blijft vasthouden door dichtbij bij de doelgroep te blijven staan en mee te bewegen met veranderende behoeftes. Zo kunnen zij de positie als verbinder binnen Joods Nederland blijven behouden.

Hiervoor is het belangrijk dat JMW een 'lerende organisatie' is. Dit houdt in dat zij een expliciete werkwijze voor goede hulp- en dienstverlening toepast, en hier ook nieuwe medewerkers in traint. Het is een risico bij kleinere doelgroep specifieke organisaties als JMW dat kennis en expertise voornamelijk ligt bij een aantal medewerkers die al lang bij JMW werken. De uitdaging ligt erin om deze ervaring te verankeren

binnen de organisatie zelf. Hiervoor is het belangrijk dat JMW kennis en expertise vastlegt, waarvoor dit rapport een eerste stap is. Om een lerende organisatie te zijn is het ook van belang dat JMW aan blijft sluiten bij de mogelijke veranderende behoeftes binnen Joods Nederland. De ouder wordende tweede generatie kan bijvoorbeeld in de toekomst andere vragen hebben dan waar zij nu voor bij JMW komen. Dit kan door nauwe betrokkenheid bij de doelgroep, maar ook door een goede inbedding van nieuwe wetenschappelijke inzichten. Daarmee wordt de hulp die geboden wordt niet alleen gebaseerd op ervaring, maar ook op *evidence-based* methodes, die bijvoorbeeld bewezen helpend zijn voor oorlogsgetroffenen. Het vergt inspanning om het gat tussen wetenschap en praktijk kleiner te maken. Maar het maken van de vertaalslag van uitkomsten van relevante onderzoeken naar bijvoorbeeld maatschappelijk werkers en hun dagelijkse praktijk van hulpverlening is een waardevolle investering. Zo kan JMW een lerende organisatie zijn en blijven bijdragen aan het welzijn van Joden in Nederland.

Beperkt bereikte Joodse groepen

Ook in het bereiken van Joods Nederland in zijn geheel liggen voor JMW nog uitdagingen. Met name de Joden die niet in de regio van Amsterdam wonen, zijn minder in beeld bij JMW. Door zich meer te richten op reguliere zorg, en trainingen aan te bieden over de vragen en behoeftes van Joods Nederland, zou JMW zijn impact uit kunnen breiden. Dit is echter wel een uitdaging omdat de Joodse gemeenschap klein is, en reguliere zorginstellingen mogelijk niet het nut van een dergelijke training inzien omdat ze weinig tot niet te maken hebben met Joodse cliënten. Samenwerking met andere organisaties die zich inzetten voor oorlogsgetroffenen of minderheden, door bijvoorbeeld een gezamenlijke training aan te bieden, zou waardevol kunnen zijn. Daarnaast is ook de derde generatie, ofwel jongeren en jongvolwassenen, een groep die tot nog toe in mindere mate bereikt wordt door JMW. Het huidige aanbod van hulpverlening en activiteiten lijkt minder bij hun behoeftes aan te sluiten. Uit het onderzoek valt ook op te maken dat er beperkt zicht is op de behoeftes van deze groep. Het internetplatform *Freyda* is een belangrijk nieuw initiatief in het bereiken van jongeren en jongvolwassenen. Een goede evaluatie hiervan zal uit moeten wijzen of dit aansluit bij de bestaande vragen en behoeftes en of hiermee deze groep bereikt wordt.

Bredere inzet van kennis en ervaring

Gesprekken met andere organisaties die zich inzetten voor (recente) oorlogsgetroffenen, maar ook samenwerking met bijvoorbeeld organisaties voor kwetsbare minderheden in Nederland, laten zien dat uitwisseling van kennis en ervaring waardevol kan zijn. Ook onder medewerkers is de wens aanwezig om de kennis en expertise van JMW meer actief met anderen te delen. Verder onderzoek en nauwe samenwerking op organisatieniveau is echter nodig om deze kennis en expertise te vertalen naar recente oorlogsgetroffenen of andere kwetsbare minderheden.

LITERATUUR

Abram, I. (2017). *De Joodse identiteit is geen vast gegeven*. <http://stichtingleren.nl/wp-content/uploads/2019/05/De-Joodse-identiteit-is-geen-vast-gegeven-20dec17-1.pdf>

Agsteribbe, A.J. (2011). *Aan het werk. De opmerkelijke Joodse bijdrage aan het naoorlogs Nederland*. Uitgeverij AMB

Agsteribbe, A.J. & Kooyman, C.M. (2007). *De Joodse na-oorlogse generatie problematiek anno 2007. Rapportage van een onderzoek naar aard en omvang*. JMW

Anstadt, R., Rottenberg, A., & Agsteribbe, A. (2008). *Kinderen die alles moesten goedmaken. Hoe de oorlog doorwerkt in het leven van de Joodse naoorlogse generatie*. JMW

Barel, E., IJendoorn, M.H. van, Sagi-Schwartz, A., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2010). Surviving the Holocaust: A Meta-Analysis of the Long-Term Sequelae of a Genocide. *Psychological Bulletin*, 5, 677-698.

Berg, H & Wallet, B.T. (2010). *Wie niet weg is, is gezien. Joods Nederland na 1945*. Uitgeverij Waanders.

Borst-Eilers, E. (1994, 21 januari). *Kamerstuk 23.057 Nr. 15. Wijziging van de Wet uitkeringen vervolgingsslachtoffers 1940–1945*. https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000006122/1/pdf/SGD_19931994_0003468.pdf

Borst-Eilers, E. (1995, 22 december). *Kamerstuk 23.057 Nr. 11. Wijziging van de Wet uitkeringen vervolgingsslachtoffers 1940–1945*. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-23057-15.html>

Bos, E. (2007). *Het stof in mijn jas: Over joodse tweede generatie-personages*. Doctoraalscriptie. <https://docplayer.nl/19962905-Het-stof-in-mijn-jas.html>

Dashorst, P., Mooren, T.M., Kleber, R.J., De Jong, P.J. & Huntjens, R.J.C. (2019). Intergenerational consequences of the Holocaust on offspring mental health: a systematic review of associated factors and mechanisms. *European Journal of Psychotraumatology*, 10(1), 1654065. <https://doi.org/10.1080/20008198.2019.1654065>

Elhayani, D. (2019). *Wat betekent Joods-zijn voor je? Een exploratief onderzoek naar de identiteitsbeleving*. Masterscriptie. Universiteit Utrecht.

European Agency for Fundamental European Rights (2019). *Ervaringen en percepties van antisemitisme Tweede enquête over discriminatie en haatmisdrijven tegen Joden in de EU – Samenvatting*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-experiences-and-perceptions-of-antisemitism-survey-summary_nl.pdf

Danieli, Y. (1981). Differing adaptational styles in families of survivors of the Nazi Holocaust. *Child Today*, 10, 6-10.

Haji, R., Lalonde, R.N., Durbin, A., & Naveh-Benjamin, I. (2011). A multidimensional approach to identity: Religious and cultural identity in young Jewish Canadians. *Group Processes & Intergroup Relations*, 14(1), 3-18.

Ijzendoorn, M.H. van (2004). Drie generaties Holocaust: Overdracht van traumatische ervaringen op kinderen en kleinkinderen. *ICODO-info*, 21(2), 2-8. <https://psychotraumanet.org/nl/drie-generaties-holocaust-overdracht-van-traumatische-ervaringen-op-kinderen-en-kleinkinderen>

Limpt, C. van (2006, 7 april). Klem tussen joodse wet en zelfbeeld. *Trouw*.

Lindenberg, J. & Eijnde, C. van den (2021). *Rapport vragen onder de naoorlogse generatie*. Leyden Academy on Vitality and Ageing.

Lipschits, I. (1997). *Tsedaka: een halve eeuw Joods Maatschappelijk Werk in Nederland*. Walburg Pers.

Martel, S. (2012). *Dealing with Trauma in the Care of Jewish Terminal Patients. The Jewish Hospice Immanuel in the Netherlands*. Niet gepubliceerd document.

Mayer, E., Kosmin, B.A., & Keysar, A. (2001). *American Jewish Identity Survey: An exploration in the demography and outlook of a people*. <https://www.simpletoremember.com/vitals/ajisbook.pdf>

Mitima-Verloop, B., Nauta, B., Netten, J. & Sinke, O. (2019). *Ouder worden met de oorlog. Verzorging van ouderen met oorlogservaringen*. ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum.

Onderzoeksgids Oorlogsgetroffenen WO2 (n.b.). *Projectgroep behandeling oorlogs- en geweldsgetroffenen*. <http://www.oorlogsgetroffenen.nl/archiefvormer/PBOG>

Schneiders, L. (2012). De schijf van vijf: Maatschappelijk werker als 'spin in het web' voor oorlogs- en geweldsgetroffenen. *Cogiscope*, 9(1), 7-10.

Solinge, H. van & Praag, C. van (2010). *De Joden in Nederland anno 2009*. Uitgeverij AMB

Vader, A. (2019, 2 mei). Jong en Joods in Nederland. *Reformatorisch Dagblad*.

Vries, M. de (2001). Joods-zijn: zelfdefinitie, betekenis en waardering. In H. van Solinge, & M. de Vries (Red.), *De Joden in Nederland anno 2000: demografisch profiel en binding aan het jodendom* (pp. 111–120). Aksant.

Vries, M. de (2004). *Een blijvende band? Niet-religieuze joden en hun binding aan het jodendom*. Het Spinhuis.

Wallet, B.T. (2017). Tussen marge en centrum. Joden in naoorlogs Nederland. In J. C. H. Blom, D. J. Wertheim, H. Berg, & B. T. Wallet (Red.), *Geschiedenis van de joden in Nederland* (2e ed., pp. 407–480). Uitgeverij Balans.

Weezel, N. van (2015). *De derde generatie. Kleinkinderen van de Holocaust*. Uitgeverij Balans.

Winter, J.A. (1992). The transformation of community integration among American Jewry: Religion or Ethnoreligion? A national replication. *Review of Religious Research*, 33, 349–363.

Wiseman, H., Metzl, E., & Barber, J.P. (2006). Anger, guilt, and intergenerational communication of trauma in the interpersonal narratives of second generation 67 Holocaust survivors. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 76(2), 176–184. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.76.2.176>

BIJLAGE: VERANTWOORDING ONDERZOEKSMETHODE

Voor dit onderzoeksrapport is gebruik gemaakt van bestaande literatuur en interviews.

Literatuurstudie

Om een algemeen beeld te krijgen van de Joodse gemeenschap in Nederland is allereerst bestaande (wetenschappelijke) literatuur bestudeerd. We hebben ons voornamelijk gericht op Nederlandstalige literatuur en onderzoeken die gedaan zijn onder Joden in Nederland. Deze literatuur is hoofdzakelijk aangereikt door JMW en de ARQ Bibliotheek die gespecialiseerd is in bronnen op het gebied van psychosociale gevolgen van oorlog, vervolging en geweld. Een volledig overzicht van de literatuur die voor dit rapport is gebruikt is te vinden op de pagina's 71-73.

Interviews

Gesprekken met medewerkers en cliënten van JMW vormen de basis van dit onderzoek. In totaal zijn 25 interviews gevoerd in de periode van juli tot en met november 2020 door beleidsonderzoekers van ARQ. Een interne klankbordgroep van JMW heeft een keuze gemaakt voor de te interviewen medewerkers en cliënten. Hierbij werd geprobeerd om de groep geïnterviewden zo divers mogelijk te laten zijn om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van behoeftes en het werk van JMW. In de selectie hebben zij rekening gehouden met diverse factoren:

- Medewerkers JMW (10 interviews): Functie, werkregio, met welke doelgroep / generatie iemand voornamelijk werkt, hoe lang iemand in dienst is van JMW en specifieke expertise.
- Cliënten JMW (8 interviews): Generatie (eerste, tweede en derde), woonregio en behoeftes waarvoor men bij JMW kwam/komt (zoals deelname aan activiteiten, gespreksgroepen of individuele gesprekken).

In aanvulling op de interviews met medewerkers en cliënten van JMW zijn er 7 interviews gedaan met medewerkers van andere (Joodse) zorginstellingen en organisaties die werken met oorlogsgetroffenen en/of een cultuurspecifieke doelgroep.

- Joodse zorginstellingen (3 interviews): Gesproken is met een medewerker van het Sinai Centrum, Amstelland Ziekenhuis en het Joods Hospice Immanuel,
- Reguliere zorginstelling (1 dubbelinterview): Gesproken is met medewerkers van het team Joodse thuiszorg binnen Cordaan Thuiszorg.
- Overige contextgebonden en cultuurspecifieke (zorg)instellingen (3 interviews): Gesproken is met een medewerker van Stichting Pelita (Indische en Molukse doelgroep), ARQ Kenniscentrum Migratie en Pharos (vluchtelingen en asielzoekers).

Interviews zijn, afhankelijk van de voorkeur van de geïnterviewden, op een fysieke locatie, via beeldbellen of telefonisch afgenomen. De gesprekken duurden gemiddeld één uur. Alle geïnterviewden hebben vrijwillig deelgenomen en ingestemd met een anonieme verwerking van de gegevens. Waar gebruik gemaakt is van een quote is dit gedaan met toestemming van de betreffende persoon.

Naast de keuze voor geïnterviewden is de interne klankbordgroep van JMW betrokken geweest bij het opstellen van de topiclijst. De volgende onderwerpen kwamen in de interviews aan bod:

- Welke (zorg)behoefes spelen er op psychisch en sociaal vlak?
- Waarin verschilt Joods Nederland van andere doelgroepen?
- *Voor medewerkers*: Wat betekent dit voor werkzaamheden / toepassing van methodes?
- *Voor cliënten*: Ervaring met andere Joodse en niet-Joodse hulpverlening?
- Visie voor de toekomst van JMW
- *Voor overige (zorg)instellingen*: Waar liggen overeenkomsten en verschillen met de (zorg)behoefes die spelen binnen Joods Nederland?

Op basis van de vooraf bestudeerde literatuur zijn onderwerpen geformuleerd waar zo nodig op doorgevraagd kon worden tijdens de interviews. Bij de eerste vraag naar welke behoeftes er spelen op psychisch en sociaal vlak werd bijvoorbeeld doorgevraagd naar behoeftes als gevolg van de oorlog, maar ook naar behoeftes vanuit het omgaan met religie, cultuur en traditie, of vanuit persoonlijke ervaringen. Ook werd, gebaseerd

op de literatuur, doorgevraagd naar specifieke behoeftes en ervaringen, indien mogelijk per generatie.

Eindrapport

Het tweede hoofdstuk is grotendeels gebaseerd op de geraadpleegde literatuur. Voor het derde en vierde hoofdstuk is de informatie uit de interviews met JMW medewerkers en cliënten gebruikt als uitgangspunt. In het derde hoofdstuk is ook informatie verwerkt uit de interviews met andere Joodse en reguliere zorginstellingen. De thema's die beschreven worden vloeien voort uit de inhoud van de gesprekken. Waar mogelijk is hieraan kennis vanuit de bestudeerde literatuur toegevoegd om bredere verbanden te leggen, en de oorsprong van bepaalde thema's beter te begrijpen en in te kaderen. De quotes zijn afkomstig uit de interviews. Het eerste deel van hoofdstuk vijf is gebaseerd op interviews met andere contextgebonden en cultuurspecifieke (zorg)instellingen. De laatste paragraaf komt voort uit interviews met JMW medewerkers en cliënten. Het laatste hoofdstuk bevat observaties, conclusies en uitdagingen die de onderzoekers hebben geformuleerd naar aanleiding van het gehele verkennende onderzoek.

OVER DE AUTEURS

Bertine Mitima-Verloop (MSc) werkt als junior beleidsonderzoeker/adviseur en promovenda bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld. Ze is betrokken bij diverse onderzoeken en projecten waarbij de psychosociale doorwerking van oorlog centraal staat. Ze volgde een bachelor Psychologie en een master Klinische en Gezondheidspsychologie aan de Universiteit Utrecht.

Bart Nauta (MA) is junior onderzoeker en promovendus bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld. Hij is betrokken bij diverse onderzoeksprojecten over de psychosociale doorwerking van oorlog. Hij studeerde geschiedenis en Holocaust en Genocidestudies aan de Universiteit van Amsterdam.

Josée Netten, (MA, MSc) is cultureel antropologe en psychologe en werkt als trainer en beleidsonderzoeker/adviseur bij het ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld. Daarnaast is zij ook Algemeen Secretaris van de Stichting 1940-1945. Ze is betrokken bij uiteenlopende onderzoeken en projecten met als rode draad passende nazorg aan betrokkenen van oorlog, vervolging, geweld, terrorisme en rampen, en met oog voor de kracht van o.a. lotgenotencontact en rituelen.

Dr. Ilse Raaijmakers is historicus en werkt als senior beleidsonderzoeker/adviseur voor ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld. Onder haar leiding zijn diverse onderzoeken en projecten uitgevoerd over de doorwerking van oorlog voor individu en maatschappij. In 2017 verscheen de handelseditie van haar proefschrift: *De stilte en de storm. 4 en 5 mei sinds 1945*.

ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld
Nienoord 5
1112 XE Diemen
Tel. 088 - 33 05 190
oorlog.arq.org

JMW
Van Boshuizenstraat 12
1083 BA Amsterdam
Tel. 088 - 165 22 00
www.joodswelzijn.nl